

MARIA PRATS I FERRET

TEMPS I VIDA QUOTIDIANA DE LES DONES
DE BARCELONA

Tesi Doctoral dirigida per la
Dra. M.Dolors Garcia Ramon

*Vista i plan
Dra. Dolors Garcia*

Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
Bellaterra, febrer de 1997

3.5. Referències bibliogràfiques

- ADAM, Barbara (1989) "Feminist social theory needs time. Reflections on the relation between feminist thought, social theory and time as an important parameter in social analysis" in Sociological Review, 37 (3); pp. 458-473.
- ADAM, Barbara. (1990) Time and social theory Cambridge, Polity Press.
- ADAM, Barbara (1995) Timewatch: The Social Analysis of Time Cambridge, Polity Press.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1991a) El temps de les dones: de la reflexió a la pràctica Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1994) "A Barcelona les dones canviem els temps". Propostes per una experiència pilot. Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Text mecanografiat.
- ÁLVARO PAGE, Mariano (1996) Los usos del tiempo como indicadores de la discriminación entre géneros Madrid, Instituto de la Mujer.
- ALVES CALIÓ, Sonia (1992) "Re-ler a cidade ao feminino: uma proposta de reforma urbana do ponto de vista das mulheres" in Boletim de Geografia Teoretica, 22 (43-44); pp. 239-245.
- AZNAR, Guy (1993) "La semaine de quatre jours" in Futuribles, 181 pp. 65-70.
- AZNAR, Guy (1994) Trabajar menos para trabajar todos Madrid, HOAC.
- BAILLY, Antoine S. (1984) "La chronogéographie" in BAILLY, Antoine S. (ed.) Les concepts de la géographie humaine Paris, Masson; pp. 143-146.
- BAILLY, A. & BEGUIN, H. (1982) Introduction à la géographie humaine Paris, Masson.
- BAILLY, Antoine; FERRAS, Robert & PUMAIN, Denise (1992) Encyclopédie de Géographie Paris, Economica.

- BAKER, Alan R.H. (1979) "Historical geography: a new beginning ?" in Progress in Human Geography, 3 pp. 560-570.
- BAKER, Alan R.H. (1981) "An historico-geographical perspective on time and space and on period and place" in Progress in Human Geography, 5 (3); pp. 439-443.
- BALBO, Laura (1978) "La doppia presenza" in Inchièsta, 32 pp. 3-6.
- BALBO, Laura (1991a) (ed.) Tempi di vita Milano, Feltrinelli.
- BALBO, Laura (1991b) "Una ley para las horas futuras" in Mientras tanto, 42 pp. 59-63.
- BALBO, Laura (s.a.) "L'uso del tempo come progetto sociale" s.t., pp. 67-70.
- BEECHEY, Veronica & PERKINS, Tessa (1987) A matter of hours: women, part-time work and the labour market Cambridge, Polity Press.
- BELLONI, C. (1986) Il tempo della città. Una ricerca sull'uso del tempo quotidiano a Torino Milano, Angeli.
- BERGAMASCHI, M.; CHIESI, A.; DE FILIPPI, F.; SOGNI, G. (1993) Orari di lavoro come strategia. Politiche aziendali e comportamenti di genere Milano, Franco Angeli.
- BIMBI, Franca (1991) "Cittadine/cittadini del proprio tempo" in BALBO, Laura (ed.) Tempi di vita Milano, Feltrinelli; pp 41-44.
- BIMBI, Franca (1996) "Conciliare i ruoli o ricomporre i tempi ?". Text mecanografiat.
- BLUMEN, Orna (1994) "Gender differences in the journey to work" in Urban Geography, 15 (3); pp. 223-245.
- BONFIGLIOLI, S. (ed.)(1994) Il Piano degli orari. Antologia di materiali per progettare ed attuare politiche pubbliche Milano, Angeli.
- BOULIN, Jean-Yves, CETTE, Gilbert & TADDEI, Dominique (1992) "Le temps de travail, une mutation majeure" in Futuribles, 165-166 pp. 7-18.

- BROWNE, Enrique (1983) "Tiempo y ciudad" in Ciudad y Territorio, pp. 5-17.
- BRUNET, Roger; FERRAS, Robert & THÉRY, Hervé (1992) Les mots de la Géographie. Dictionnaire critique Paris, RECLUS-La Documentation Française.
- BUGARI, Tullio (1991) "Le donne e il tempo di lavoro" in Prisma, 23 pp. 59-69.
- BUTTNER, Anne (1976) "Grasping the dynamism of lifeworld" in Annals of the Association of American Geographers, 66 (2); pp. 277-292.
- CARLSTEIN, T., PARKES, D., THRIFT, N. (ed.) (1978b) Timing Space and Spacing Time, Human Activity and Time Geography London, Edward Arnold.
- CATER, John & JONES, Trevor (1989) Social Geography LONDON, Arnold.
- CHABAUD, Danielle & FOUGEYROLLAS, Dominique (1978) "Travail domestique et espace-temps des femmes" in International Journal of Urban and International Research, 2 (3); pp. 421-431.
- CHALENDAR, Jacques de (1973) La planificación del tiempo Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local.
- CHIESI, Antonio M. (1992) "Politiche del tempo, metodi di ricerca e strumenti di intervento" in Nuovo governo locale, 2, pp.
- CLARK, Audrey N. (1987) Longman Dictionary of Geography human and physical London, Longman.
- CLAVAL, Paul (1981) La logique des villes Paris, LITEC.
- CLAVAL, Paul (1984) Géographie humaine et économique contemporaine, Paris, P.U.F.
- CLAVAL, Paul (1992) "Géographie et sociologie" in BAILLY, Antoine; FERRAS, Robert & PUMAIN, Denise (ed.) Encyclopédie de Géographie Paris, Economica; pp. 75-91.
- CLOKE, Paul; PHILO, Chris & SADLER, David (1991) Approaching Human Geography London, Paul Chapman.

- CLOS i COSTA, Isabel (1986) "El viatge al treball a Barcelona i entorn" in Documents d'Anàlisi Geogràfica, 8-9 pp. 25-38.
- CODINA OLIVÉ, Pilar & BOIX JUNQUERA, Isabel (1995) "L'espai-joc" in Perspectiva escolar, 192 pp. 64-67.
- COMISSION EUROPEA (1995) El empleo en Europa 1995 Bruselas, Comisión de las Comunidades Europeas.
- COMUNE DI MILANO (1996) Progetto Piano Regolatore degli orari 1991-1995 Milano, Comune di Milano. Text mecanografiat.
- CONFERENCE OF EUROPEAN STATISTICIANS (1987) Informal meeting on statistics and indicators on women. Note by the Secretariat.
- CONSELL MUNICIPAL DE BENESTAR SOCIAL (1993) Propostes 1992 Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- COOPERATIVA LE NOVE (1990a) Le donne nella città: tempi, bisogni e servizi. Rapporto di ricerca Modena, Comune di Modena.
- CORDONI, Elena (1993) "Las mujeres cambian los tiempos" in Cuadernos de Relaciones Laborales, 2 pp. 221-237.
- COUTRAS, J. & FAGNANI, J. (1978) "Femmes et transport en milieu urbain" in International Journal of Urban and Regional Research, 2 (3); pp. 432-439.
- COUTRAS, Jacqueline (1987) Des villes traditionnelles aux nouvelles banlieues. L'espace public au féminin Paris, SEDES.
- COUTRAS, Jacqueline (1993) "La mobilité des femmes au quotidien" in Les Annales de la Recherche Urbaine, 59-60 pp. 162-169.
- DE CUGIS, Alessandra (1997) "Descrivere e valutare i processi di attuazione" in Séminaire international "L'organisation des temps de la ville. État des recherches et experimentations en Europe", Paris, 17-18 gener 1997.
- DÍAZ MUÑOZ, M. Angeles (1989) "Movilidad femenina en la ciudad. Notas a partir de un caso" in Documents d'Anàlisi Geogràfica, 14; pp. 219-239.

- DÍAZ MUÑOZ, M. Ángeles (1991) "Unas notas sobre las posibilidades docentes y aplicaciones de la geografía del tiempo" in BOSQUE, J. & DIAZ, M.A. (ed.) Geografías personales Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares; pp. 131-163.
- DÍAZ MUÑOZ, M. Ángeles (1992) "Espacio y tiempo en la actividad cotidiana de la población" in BOSQUE, J.; DE CASTRO, C.; DÍAZ, M.A. & ESCOBAR, F.J. (ed.) Prácticas de geografía de la percepción y de la actividad cotidiana Barcelona, Oikos-Tau; pp. 15-44.
- DÍAZ MUÑOZ, M. Ángeles (1995) "Género y estructura urbana en los países occidentales" in Anales de Geografía de la Universidad Complutense, 15 pp. 267-279.
- DICCIONARIO (1986) Diccionario de Geografía Madrid, Anaya.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, Joos (1995) "Les dones en entorns urbans i suburbans" in Documents d'Anàlisi Geogràfica, 26 pp. 83-95.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, Joos (1996) "Elderly women in rural areas in the Netherlands", 28th International Geographical Congress. The Hague. 4-10 August 1996.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, Joos & KARSTEN, Lia (1989) "Daily activity patterns of working parents in the Netherlands" in Area, 21 (4); pp. 365-376.
- DROOGLEEVER FORTUIJN, Joos & KARSTEN, Lia (1995) "Women and the city", Erasmus Course Geography and gender, Roskilde, Dinamarca, 12-17 septiembre 1995.
- DURÁN, M. Ángeles (1986) La jornada interminable Barcelona, Icària.
- DURÁN, M. Ángeles (1988) De puertas adentro Madrid, Instituto de la Mujer.
- DURÁN, M.A. (1992a) "El triángulo imposible" in Treballs de Geografia, 44 pp. 47-62.
- DYCK, I. (1990) "Space, time, and renegotiating motherhood: an exploration of the domestic workplace" in Environment and Planning D. Society and Space, 8 pp. 459-483.
- ÉCHANGE ET PROJETS (1980) La Révolution du temps choisi Paris, Albin Michel.

- ELIAS, Norbert (1989) Sobre el tiempo Madrid, Fondo de Cultura Económico.
- ELLEGARD, Kajsa; HÄGERSTRAND, Torsten & LENNTORP, Bo (1977) "Activity Organization and the Generation of Daily Travel: Two Future Alternatives" in Economic Geography, 53 (2); pp. 126-152.
- EUROPEAN CHARTER (1995) European Charter for Women in the City Brussels, Eurocultures.
- EUROPEAN TRADE UNION INSTITUTE (1986) Flexible working time and family life London, Policy Studies Institute.
- EYLES, John (1989) "The geography of everyday life" in GREGORY, Derek & WALFORD, Rex (ed.) Horizons in human geography London, Macmillan; pp. 102-117.
- FAGNANI, Jeanne & CHAUVIRÉ, Yvan (1989) "La actividad profesional de las mujeres con hijos en la aglomeración parisina (1975-1982)" in Documents d'Anàlisi Geogràfica, 15 pp. 39-66.
- FOLGUERA CRESPO, Pilar (1982) "La presión del espacio urbano sobre la actividad cotidiana de la mujer: espacio interior y exterior" in Estudios Territoriales, 5 pp. 107-124.
- GARCIA RAMON, M.Dolors (1989) "Para no excluir del estudio a la mitad del género humano: un desafío pendiente en geografía humana" in Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, 9 pp. 27-48.
- GARCIA RAMON, Maria Dolors (1996) "Geography and Gender. The state of the art". 28th International Geographical Congress. The Hague. 4-10 August 1996.
- GARCIA RAMON, M.Dolors; CANOVES, Gemma & PRATS, Maria (1994) Les dones i l'ús del temps. El cas del barri de Sants. Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- GARCIA RAMON, M.Dolors; CANOVES, Gemma & PRATS, Maria (1995) Mujeres, ciudad y tiempo cotidiano. Un enfoque cuantitativo del estudio el tiempo de las mujeres de 25 a 50 años en Barcelona. Bellaterra, Institut d'Estudis Metropolitans. Text mecanografiat.

- GARCÍA SELGAS, Fernando J. (1994) Teoría social y metateoría hoy. El caso de Anthony Giddens Madrid, C.I.S. / Siglo XXI.
- GASPARINI, Giovanni (ed.) (1985) Tempo e orario di lavoro. Il dibattito in Francia. Roma, Edizioni Lavoro.
- GELL, Alfred (1992) The Anthropology of time: cultural constructions of temporal maps and images Oxford, Berg.
- GERSHUNY, Jonathan (1987) "Estilo de vida, estructura económica y uso del tiempo" in Revista Española de Investigaciones sociológicas, 38 pp. 163-191.
- GERSHUNY, Jonathan (1992) "La répartition du temps dans les sociétés post-industrielles" in Futuribles, 165-166 pp. 215-226.
- GIACOMINI, Bruna (1985) "Sincronie perdute: tempo e orario nella vita delle donne" in BIMBI, Franca & PRISTINGER, Franca (ed.) Profili sovrapposti Milano, Angeli; pp. 166-183.
- GIDDENS, Anthony (1984) The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration Cambridge, Polity Press.
- GIL CALVO, Enrique (1996) "Empleo eventual, vidas interinas", El País, 18 de diciembre de 1996, pp.13.
- GRIÑÁN, José Antonio (1995) "El reparto del trabajo, un debate ineludible", El Periódico, 26 de diciembre 1996, pp.4.
- GREGORY, Derek & URRY, John (1985) Social relations, space and time London, MacMillan.
- GRUPPO INTERPARLAMENTARE DONNE. PARTITO DEMOCRATICO DELLA SINISTRA (1991) Le Riforme al femminile 1987-1991. Cosa abbiamo fatto in parlamento. Partito Democrático della Sinistra, Opuscle.
- GUERRA, Eida & PESCE, Adele (1991) "Lavoro e differenza sessuale" in Inchièsta, (ottobre-dicembre 1991); pp. 21-31.
- GURVITCH, Georges (1990a, original 1964) "The Problem of Time" in HASSARD, John (ed.) The Sociology of Time London, MacMillan; pp. 35-44.

- GURVITCH, Georges (1990b, original 1964) "Varieties of Social-Time" in HASSARD, John (ed.) The Sociology of Time London, MacMillan; pp. 67-76.
- GUSTAFSSON, Björn & KJULIN, Urban (1994) "Time use in child care and housework and the total cost of children" in Journal of Population Economics, 7 pp. 287-306.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1976) "Geography and the Study of Interaction between Nature and Society" in Geoforum, 7 (1); pp. 329-334.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1982) "Diorama, path and project" in Tidjschrift vor economische en sociale geografie, pp. 323-339.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1991a, original 1970) "¿Qué hay acerca de las personas en la ciencia regional?" in BOSQUE, J. & DÍAZ, M.A. (ed.) Geografías personales Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares; pp. 93-109.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1991b, original 1989) "Reflexiones sobre ¿Qué hay acerca de las personas en la ciencia regional?" in BOSQUE, J. & DÍAZ, M.A. (ed.) Geografías personales Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares; pp. 111-118.
- HAICAULT, Monique (1988) "Temps et rapports sociaux de sexes: un theme en construction et reformulation" in Cahiers Atelier Production Reproduction, pp. 51-69.
- HANSON, Susan & JOHNSTON, Ibipo (1985) "Gender differences in work-trip length: explanations and implications" in Urban Geography, 6 (3); pp. 193-219.
- HANSON, Susan & HANSON, Perry (1980) "Gender and urban activity patterns in Uppsala, Sweden" in The Geographical Review, 70 pp. 291-299.
- HANSON, Susan & MONK, Janice (1982) "On not excluding half of the human in geography" in Professional Geographer, 34 (1); pp. 11-23.
- HASSARD, John (ed.) (1990) The Sociology of Time London, Macmillan.

- HENCKEL, Dietrich (1997) "Cityrhythms" in Séminaire international "L'organisation des temps de la ville. État des recherches et expérimentations en Europe", Paris, 17-18 de gener 1997.
- HERBERT, D.T. & JOHNSTON, R.J. (1979) Geography and the urban environment Chichester, John Wiley & Sons.
- INTERNATIONAL GEOGRAPHICAL UNION (1996) 28th International Geographical Congress. The Hague August 4-10 1996. Land, Sea and Human Effort. Final Program The Hague, International Geographical Union.
- INTERNATIONAL JOURNAL OF URBAN AND REGIONAL RESEARCH (1978) "Women and the city" in International Journal of Urban and Regional Research, 2 (3).
- IZQUIERDO, Jesusa (1988) La desigualdad de las mujeres en el uso del tiempo Madrid, Instituto de la Mujer.
- IZQUIERDO, M.Jesús (1990a) La interdependència de les activitats domèstiques i el treball remunerat Barcelona, Parlament de Catalunya.
- JÁUREGUI ATONDO, Ramón (1996) "Repartir el trabajo, recuperar la vida", El País, 27 de novembre 1996, pp.10.
- JOHNSTON-ANUMONWO, Ibipo (1988) "The journey to work and occupational segregation" in Urban Geography, 9 (2); pp. 138-154.
- JOHNSTON, R.J. (1986) On human Geography Oxford, Blackwell.
- JOHNSTON, R.J.; GREGORY, Derek & SMITH, David M. (ed.) (1990;1a ed. 1986) The Dictionary of Human Geography Oxford, Blackwell.
- KARSTEN, Lia (1995) "El paper actiu de les dones en la creació de llocs d'esbarjo: sobre la identitat, les xarxes de relació i el canvi" in Documents d'Anàlisi Geogràfica, 26 pp. 123-133.
- KATZ, Cindi & MONK, Janice (eds.) (1993) Full circles London, Routledge.
- KELLERMAN, Aharon (1989) Time, Space and Society: Geographical Societal Perspectives Dordrecht, Kluwe Academic Publishers.

- KNOX, Paul L. (1994) Urbanization. An introduction to Urban Geography Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- KRAVARITOU, Y. & HUFTON, O. (1997) Gender and Use of the Time London, Kluwer Law International. En curs de publicació.
- LECCARDI, Carmen (1996) "Rethinking Social Time: Feminist Perspectives" in Time & Society, 5 (2); pp. 169-186.
- LEWIS, J.D. & WEIGERT, A.J. (1992, original 1981) "Estructura y significado del tiempo social" in RAMOS TORRE, Ramon (ed.) Tiempo y sociedad Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas & Siglo XXI; pp. 89-131.
- LITTLE, Jo; PEAKE, Linda & RICHARDSON, Pat (ed.) (1988) Women in Cities. Gender and the urban environment London, MacMillan.
- MARTENSON, Solveig (1977) "Childhood interaction and temporal organization" in Economic Geography, 53 (2); pp. 99-125.
- McDOWELL, L. (1983) "Towards an understanding of the gender division of urban space" in Environment and Planning, 1 pp. 59-72.
- McDOWELL, Linda (1993) "Space, place and gender relations: Part I. Feminist empiricism and the geography of social relations" in Progress in Human Geography, 17 (2); pp. 157-179.
- MENDIZÀBAL I RIERA, Enric (1993) "El temps en geografia humana" (ed.) Professor Lluís Casassas. Geografia i Territori Barcelona, Universitat de Barcelona; pp. 53-61.
- MENDIZÀBAL i RIERA, Enric (1996) L'ús temporal del territori: l'exemple dels habitants de la regió metropolitana de Barcelona Bellaterra, Tesi de doctorat, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- MERENNE, Émile (1990) Dictionnaire des termes géographiques Bruxelles, Hatier.
- MONK, Janice (1994) "Place matters: Comparative international perspectives on feminist geography" in Professional Geographer, 46 pp. 277-88.
- NOWOTNY, Helga (1993, original alemany 1989) Tempo privato. Origine e struttura del concetto di tempo Bologna, Il Mulino.

- OCDE (1995a) La flexibilité du temps de travail. Négociations collectives et intervention de l' tat Paris, OCDE.
- OCDE (1995b) Les femmes et la ville Paris, OCDE.
- OFFE, Claus; HEINZE, Rof & BRALEY, Alan (1992) Beyond employment: time, work and the informal economy Cambridge, Polity Press.
- PALM, Risa & PRED, Allan R. (1985, original angl s 1974) "Una perspectiva geográfico-temporal de los problemas de desigualdad de las mujeres" in RAMON, M.Dolors GARCIA (ed.) Teor a y método en geografía humana Barcelona, Ariel; pp. 107-131.
- PAOLUCCI, Gabriella (1993a) "Nuove tecnologie produttive: nuove libert  ?" in Democrazia e diritto, 3; pp. 179-203.
- PAOLUCCI, Gabriella (1993b) "Orari di lavoro e doppia presenza. Un indagine sui tempi quotidiani delle donne." in GURRIERI, Giovanna & PAOLUCCI, Gabriella (ed.) Insieme/Contro. Cittadinanza, uguaglianza e solidariet  nei sistemi di welfare. Firenze, Centro Editoriale Toscano; pp. 161-190.
- PAOLUCCI, Gabriella (1996) "The Changing Dynamics of Working Time" in Time & Society, 5 (2); pp. 145-167.
- PARKES, D. & THRIFT, N. (1980) Times, spaces and places. A Chronogeographic Perspective Chichester, John Wiley & Sons.
- PINCH, Steven & STOREY, Angele (1992) "Who does what, where ?: a household survey of the division of domestic labour in Southampton" in Area, 24 (1); pp. 5-12.
- PRATS, M. (1995) "Els temps de les dones i els temps de les ciutats. Un estudi de cas a la ciutat de Barcelona" in Documents d'Anàlisi Geogr fica, 26 pp. 323-328.
- PRATS, M.; GARCIA RAMON, M.D. & C NOVES, G. (1995) "El uso del tiempo en la ciudad. Un enfoque cualitativo y de género" in Anales de Geografía de la Universidad Complutense, 14; pp. 63-78.
- PRATS, M.; GARCIA RAMON, M.D. & C NOVES, G. (1996) "Els temps de la vida quotidiana de les dones de Barcelona" in Barcelona Societat, 5 pp. 105-109.

- PRED, Allan (1977) "The choreography of existence: coments on Hägerstrand's time-geography and its usefulness" in Economic geography, 53 (2); pp. 207-221.
- PRED, Allan (1984) "Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places" in Annals of the Association of American Geographers, 74 (2); pp. 279-297.
- RAMOS TORRES, Ramón (1990) Cronos dividido. Uso del tiempo y desigualdad entre mujeres y hombres en España Madrid, Instituto de la Mujer. Ministerio de Asuntos Sociales.
- RAMOS TORRE, Ramón (1992) (ed.) Tiempo y Sociedad Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas & Siglo XXI.
- RANDLE, Patricio H. (1965) "El tema del tiempo. Cambio y movimiento en el espacio geográfico." in Estudios Geográficos, 98 pp. 21-40.
- RAVAIOLI, Carla (1986) Tempo da vendere. Tempo da usare. Lavoro produttivo e lavoro riproduttivo nella società microelettronica Milano, Franco Angeli.
- RIGAUDIAT, Jacques (1993) Réduire le temps de travail Paris, Syros.
- RINALDI, Alfonsina (1991) "Tempo e orari nella città: l'esperienza di Modena" in Prisma, 23, pp. 43-57.
- ROBIN, Jacques (1996) "Estrategia para el trabajo-empleo", El País, 8 de febrer 1996, pp. 14-15.
- ROSE, Gillian (1993b) Feminism & Geography Cambridge, Polity Press.
- ROSENBLOOM, Sandra (1989) "Differences by sex in the home-to-work travel patterns of married parents in two major metropolitan areas" in Espace, Population, Sociétés, 1 pp. 65-76.
- SABATÉ, Ana (1985) "La mujer en la investigación geográfica" in Anales de Geografía de la Universidad Complutense, 4 pp. 275-282.

- SABATÉ, Ana; RODRÍGUEZ, Juana M^a & DÍAZ, Mª Ángeles (1995) Mujeres, espacio y sociedad. Hacia una geografía del género Madrid, Síntesis.
- SABBADINI, Linda Laura & PALOMBA, Rosella (1995) Tiempos diversos. El uso del tiempo de hombres y mujeres en la Italia de hoy. Roma, Instituto Nacional de Estadística.
- SARACENO, Chiara (1991) "Ciclo di vita/corso di vita" in BALBO, Laura (ed.) Tempi di vita Milano, Feltrinelli; pp. 33-37.
- SCARPONI, Stefania (1990) "La proposta di legge sui tempi" Cambiare i tempi di vita Roma, ITER; pp. 57-65.
- SHELTON, Beth Anne (1990) "The Distribution of Household Tasks: Does Wife's Employment Status Make a Difference?" in Journal of Family Issues, 11 (2); pp. 115-135.
- SMALL, Lohn & WITHERICK, Michael (1987) A modern dictionary of geography London, Edward Arnold.
- SOROKIN, Pitrim & MERTON, Robert K. (1992, original 1937) "El tiempo social: un análisis metodológico" in RAMOS TORRE, Ramón (ed.) Tiempo y sociedad Madrid, Siglo XXI; pp. 73-87.
- SZALAI, Alexander (1972) The use of time, daily activities of urban and suburban populations in twelve countries The Hague, Mouton.
- TABBONI, Simonetta (1989) La rappresentazione sociale del tempo Milano, Franco Angeli.
- TABBONI, Simonetta (1990) Tempo e società Milano, Franco Angeli.
- TEMPIA, Anna (1991) "Desincronizzazione" in BALBO, Laura (ed.) Tempi di vita Milano, Feltrinelli; pp. 48-52.
- THRIFT, N.J. (1977) "Time and Theory in Geography" in Progress in Human Geography, 1 (3); pp. 413-457.
- THRIFT, Nigel & PRED, Allan (1981) "Time-geography: a new beginning" in Progress in Human Geography, 5 (2); pp. 277-286.
- TIVERS, Jacqueline (1985) Women attached. The daily lives of women with young children London, Croom Helm.

- TIVERS, Jacqueline (1988) "Women with young children: constraints on activities in the urban environment" in LITTLE, Jo, PEAKE, Linda & RICHARDSON, Pat (ed.) Women in cities London, Macmillan; pp. 84-97.
- TORNQVIST, Gunnar (1977) "The geography of economic activities: Some critical viewpoints on theory and application" in Economic Geography, 53 (2); pp. 153-162.
- TUAN, Yi-Fu (1978) "Space, Time, Place: A Humanistic Frame" in CARLSTEIN, T.; PARKES, D. & THRIFT, N. (ed.) Timing Space and Spacing Time. Making Sense of Time London, Arnold; pp. 7-16.
- UNWIN, Tim (1995) El lugar de la geografía Madrid, Cátedra.
- URBAN GEOGRAPHY (1988) Urban Geography 9 (2).
- URRY, John (1985) "Social relations, space and time" in GREGORY, Derek & URRY, John (ed.) Social Relations and Spatial Structures London, Macmillan; pp. 20-29.
- VINAY, Paola (1992) "Donne e flessibilità del lavoro, dalla economia informale alla riorganizzazione dei tempi" in Treballs de la Societat Catalana de Geografia, 32 pp. 189-205.
- WEKERLE, Gerda R. (1984) "A Women's Place in the City" in Antipode, 16 (3); pp. 11-19.
- WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP OF THE INSTITUTE OF BRITISH GEOGRAPHERS (1984) Geography and Gender. An introduction to feminist geography London, Hutchinson.
- ZELINSKY, W., HANSON, S. & MONK, J. (1982) "Women and geography: a review and prospectus" in Progress in Human Geography, 6 (3); pp. 317-366.
- ZERUBAVEL, Eviatar (1990, original 1979) "Private-time and Public-time" in HASSARD, John (ed.) The Sociology of Time London, Macmillan; pp. 168-177.
- ZERUBAVEL, Eviatar (1992, original 1981) "El calendario" in RAMOS TORRE, Ramón (ed.) Tiempo y sociedad Madrid, Siglo XXI; pp. 361-395.

4. Els temps externs: la ciutat com a àmbit restrictiu

4.1. Els temps de la ciutat. Horaris dels serveis públics i privats

Al plantejar-nos el tema dels temps de la ciutat, explicitat, a banda d'altres elements, en els horaris dels seus serveis, és útil remuntar-nos a alguns dels escrits i les reflexions de Hägerstrand (1991, original de 1970) i veure com ja aleshores hi havia consciència de fins a quin punt els horaris dels serveis podien suposar una limitació de les accions dels individus a les ciutats. Aquest autor, tal com s'explica a l'apartat 3.1.2., distingeix tres grans grups de limitacions: les de capacitat, les d'ajustament i les d'autoritat. Els horaris dels serveis tenen a veure amb els dos darrers tipus de limitacions, ja que d'una banda exigeixen un ajustament espacio-temporal entre els individus que usen i els que individus que presten el servei i d'altra banda restringeixen l'accés a aquests serveis a determinades franges horàries.

Hägerstrand exemplifica la seva reflexió sobre aquestes limitacions a partir de casos pràctics. Per exemple cita el cas d'un metge les hores de consulta del qual coincideixen amb les hores de treball del seu pacient, en casos com aquest la visita al metge només es pot produir si s'obté un permís per absentar-se del treball. Un altre exemple el tenim en qualsevol empresa, universitat, ministeri... institucions que s'organitzen d'acord amb un patró espacio-temporal expressat en barreres, normes i canals diversos que afavoreixen o limiten l'accés dels individus a aquests dominis (1991, pp.103-105, original 1970).

Poc després Risa Palm i Allan Pred (1985, original 1974) van utilitzar aquests mateixos conceptes de restricció o limitació per analitzar els problemes de compatibilització de papers i responsabilitats en la vida quotidiana de les dones a les ciutats. Aquests autors reconeixen que l'acoblament de les persones a les activitats és molt sensible als temps de desplaçament i als horaris de la ciutat, d'aquí que en la pràctica sovint es plantegi el conflicte de la incompatibilitat entre els horaris laborals i els horaris d'altres activitats o serveis.

Un altre precedent que val la pena citar entre els autors que s'han preocupat per aquesta qüestió és el de Chabaud & Fougeyrollas, que en un article aparegut el 1978 sobre treball domèstic i espai-temps de les dones, ja cridaven l'atenció sobre el fet que no es tingui en compte l'activitat professional de les dones a l'hora de dissenyar el temps i l'espai del treball domèstic. Les contradiccions es manifesten en les hores d'obertura de comerços i serveis, que obliguen a les dones a fer una cursa contra el rellotge i a desenvolupar una acurada organització per sortirse'n (1978, pp.428-429).

Aquests tres exemples semblen suficients per adonar-nos que de fet no ens trobem davant un problema nou, sinó davant un problema que, tot i que no ha assolit el grau de centralitat que mereixeria, ha captat l'interès de diversos autors. Avui constatem que el problema de la incompatibilitat dels sistemes horaris no s'ha resolt amb el pas del temps, sinó que s'ha instal·lat, i a voltes s'ha agreujat en el sentit que cada cop afecta a més persones. La idea de que patim una inadequació entre les estructures temporals de la població usuària o consumidora i les dels qui presten els serveis és compartida per cada cop més persones (WGSG, 1984; Boulin, 1992).

El sector dels serveis té una importància creixent dins de l'economia, concentrant cada vegada un percentatge més important de l'ocupació total. Es tracta d'activitats que a diferència de la indústria, no requereixen un temps de treball determinat, sinó que admeten amb més facilitat la modulació del temps de treball i les jornades de treball diverses. Paral·lelament, aquesta reorganització del temps de treball i dels horaris dels serveis permet millorar la qualitat del servei al augmentar-ne l'accés i la freqüentació, sense que calgui incrementar proporcionalment el personal ni l'equipament (Taddéi, 1992). També hem de tenir en compte que els serveis, a diferència dels béns, no es poden emmagatzemar i per tant el temps de producció i d'adquisició del servei han de coincidir forçosament, d'aquí que calgui fer un esforç per aconseguir horaris d'obertura més favorables a la població usuària i a les seves necessitats canviants.

Fer un inventari exhaustiu de les característiques i els horaris de tots els serveis de la ciutat pel cas de Barcelona depassa amb escreix l'objectiu d'aquest treball. Per aquest motiu hem seleccionat alguns serveis d'ús quotidià, que per les seves característiques són utilitzats per la majoria de la població i que ens han semblat prou representatius del conjunt del sector serveis: el comerç, les escoles, les entitats financeres, l'administració pública i les entitats²⁵.

4.1.1. Els horaris comercials

El sector del comerç al detall és un dels més sensibles a les discussions entorn els horaris d'obertura o servei. Això és així, entre altres factors, pel fet que tradicionalment en aquest sector predominaven les empreses petites, de tipus familiar, amb sistemes de gestió i organització molt tradicionals, poc flexibles i on fer modificacions en el règim horari suposava un trasbals tan gran en la vida quotidiana d'aquestes famílies que ben pocs s'atrevien a emprendre-les. Per tant predominava un règim horari conservador, que es movia més en funció dels hàbits tradicionals dels seus gestors, que no pas en funció dels interessos i necessitats canviants de la clientela.

En les darreres dècades, i principalment en els darrers anys, la composició del sector comercial al nostre país ha variat moltíssim i s'ha donat un procés de concentració cada cop més acusat. S'han introduït massivament les grans empreses multinacionals de distribució comercial amb noves fòrmules de venda i aquestes, entre altres factors, han capgirat no només els fluxos de consum sinó també els hàbits tradicionals de compra de bona part de la població, que cada cop fa més la compra com un acte lúdic i familiar, que es realitza amb cotxe i de manera més espaiada en el

²⁵ Tenint en compte que la informació sobre aquest tema és escassa, canviant i de molta actualitat s'ha cregut oportú incorporar la premsa escrita com a font privilegiada d'informació en aquest capítol. També han estat molt útils les informacions facilitades per fonts orals a través de les entrevistes exploratòries (vegeu llistat de les entrevistes realitzades a l'annex 2).

temps.

Una de les característiques d'aquestes grans superfícies comercials és justament la tendència a oferir horaris de servei continuats, més prolongats i flexibles, tan al llarg del dia com al llarg de la setmana. Els sistemes d'organització d'aquestes empreses són molt més flexibles i això fa que estiguin disposades a ampliar aquest horari d'obertura per tal d'obtenir un major volum de vendes. Paral·lelament, aquesta nova oferta ha coincidit amb la realitat de noves necessitats per part de determinades franges de la població, que es veien limitades per uns horaris tradicionals restrictius i coincidents amb els horaris de treball, situació experimentada principalment per part de la població més jove i de més capacitat de despesa.

El resultat d'aquests canvis ha estat que l'enfrontament entre aquests dos subsectors, d'altra banda lògic i derivat de la competència per un mateix mercat, s'ha explicitat de manera primordial en la qüestió dels horaris. Els uns defensant les opcions restrictives i tradicionals i els altres defensant la llibertat d'horaris que els permeti ampliar l'oferta actual. Els perjudicats han estat finalment el col·lectiu consumidor, els interessos del qual han quedat en un segon terme de la polèmica.

4.1.1.1. El marc legal dels horaris comercials a Espanya

El marc legal que ha regulat el sistema d'horaris del comerç en els darrers deu anys ha estat el de les lleis de comerç i els seus corresponents decrets. Per no anar més lluny ens podem remuntar fins el Reial Decret-Llei 2/85 sobre mesures de política econòmica, també conegut com a decret Boyer, que establí la llibertat total d'horaris comercials a tot l'estat espanyol, convertint-se en una de les lleis més liberals d'Europa en aquesta matèria.

A Catalunya aquesta mesura no va ser ben rebuda i el Parlament de Catalunya, basant-se en les seves competències en matèria de

comerç interior, va aprovar la Llei 23/91 de comerç interior de Catalunya el novembre de 1991, que regulava els horaris comercials en el seu article 5. Aquesta llei preveia que els mateixos comerços poguessin establir l'horari de la seva activitat respectant una normativa bàsica: un temps setmanal màxim d'obertura de seixanta hores i el tancament obligatori els diumenges i festius. A banda d'aquesta normativa de caràcter general la llei preveia també règims específics segons el territori (p.e. zones turístiques, l'activitat o el tipus d'establiment (p.e. pastisseries, quioscos de premsa...) o bé per determinades èpoques de l'any.

Del desenvolupament d'aquesta llei catalana han anat naixent diversos decrets, entre els que ens interessa destacar el Decret 23/93 publicat el febrer de 1993 i relatiu als horaris comercials. El decret va suposar una regulació molt més afinada en funció de l'activitat o l'especialitat de l'establiment, regulant específicament els horaris de farmàcies, pastisseries, floristeries, plats preparats, establiments d'estacions, venda de carburant i premsa. Així mateix també especificava règims especials per zones turístiques, èpoques de l'any o altres establiments que requerissin règims horaris excepcionals en funció de les seves característiques.

Aquesta llei va despertar el recel del govern central, que la va recórrer davant el Tribunal Constitucional, deixant per tant en suspens no només la llei, sinó també el decret sobre horaris comercials que se'n derivava, obrint un període transitori d'una certa tolerància per part d'ambdues administracions. L'estiu de 1993 l'aplicació de la llei va ser suspesa cautelàrment pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, arrel de l'anul.lació de les lleis de comerç de València, Galícia i Aragó per part del Tribunal Constitucional. L'octubre del mateix any el Tribunal Constitucional va emetre finalment una sentència igualment negativa per la llei catalana, al considerar que no respectava el Reial decret llei de 1985 sobre mesures econòmiques, considerat pel Constitucional com la norma bàsica. Aquesta sentència va suposar el retorn al decret Boyer de 1985 i per tant la restauració de la llibertat

d'horaris comercials.

Aquesta situació va provocar un fort descontentament a Catalunya i en d'altres comunitats autònomes i el govern central va obrir una tanda de negociacions amb els diversos sectors implicats: administracions autonòmiques, sindicats, patronal, consumidors... per tal de consensuar una solució provisional a la crisi entretant no es disposés d'una nova llei marc. Així el desembre de 1993 s'aprovava el Reial Decret 22/93 sobre horaris comercials, que establia unes regles generals mínimes aplicables a tot el territori estatal: obligatorietat de permetre una obertura màxima setmanal de com a mínim 72 hores pels dies laborables i l'obertura de com a mínim vuit dies festius anuals, tret de les fleques, a les quals s'autoritzava a obrir tots els festius de l'any.

Respectant aquest marc de mínims les comunitats autònomes van ser autoritzades a legislar a la baixa o a l'alça. La Generalitat de Catalunya, a través del Decret 41/94, va optar per adoptar la solució més restrictiva, prenent els mínims obligatoris establerts en el decret llei com a màxims aplicables en el territori català. Aquesta situació, qualificada de fet com a transitòria per ambdues administracions va ser la vigent durant tot el període de tramitació de la nova Llei de Comerç.

Aquesta nova Llei de Comerç ha necessitat dos anys i mig de tràmit parlamentari i va ser finalment aprovada per unanimitat el desembre de 1995, essent prevista la seva entrada en vigor per l'1 de gener de 1996. La llei és un dels fruits del pacte entre els nacionalistes catalans i el partit socialista i per tant es basa en un consens assolit després d'una llarga discussió i tal com passa amb aquest tipus de solucions, no acaba de satisfer ningú. La negociació no ha estat fàcil perquè el govern central no volia perdre l'esperit de llibertat d'horaris de la llei de 1985, mentre que la proposta catalana era francament restrictiva. Finalment l'acord s'ha assolit retardant les fites, és a dir que es tendeix a la llibertat d'horaris, que es preveu establir l'any 2001.

Fins aleshores i com a marc general pel període transitori, que

s'inicià el 1996, es mantindrà la situació vigent abans de l'aprovació de la llei, amb el mínim de vuit festius anuals i 72 hores setmanals d'obertura. Aquest període s'ha previst per donar als petits comerços temps suficient per adaptar-se a la nova situació i emprendre les transformacions necessàries per fer-hi front. De fet en aquest període transitori ja han començat a aparèixer alguns símptomes de renovació per part del petit comerç de Catalunya, que es planteja la possibilitat d'obrir tots els dijous de forma ininterrompuda de les 10 del matí a les 10 del vespre per tal de competir amb les grans superfícies i oferir un alternativa a la seva clientela (Pérez, 1996a). Aquest tipus de pràctica fa ja anys que s'experimenta amb èxit en d'altres països europeus, com per exemple el Regne Unit. A aquesta iniciativa s'hi ha afegit el consorci Turisme de Barcelona, que valora la potenciació del dijous com a dia de compres perquè permet deixar lliure per l'oci el temps del cap de setmana i dóna facilitats a la població que marxa de la ciutat els dissabtes i diumenges. Per altra banda, des de Turisme de Barcelona, també es veu necessari que es vagi eliminant la pràctica tradicional del tancament als migdies per promocionar internacionalment Barcelona com a ciutat de compres i facilitar així les compres dels turistes que visiten la ciutat (Pérez, 1996b).

El 2001 s'establirà un nou marc de negociació entre el govern central i les comunitats autònomes, que suposarà la transferència a aquestes de la potestat per regular la llibertat d'horaris comercials. Tot i així el final de la polèmica no està assegurat sinó que hi ha la possibilitat que la llei sigui recorreguda per aquells que consideren que el traspàs de les competències sobre horaris comercials a les comunitats autònomes trencaria la unitat de mercat recollida a la Constitució. Haurem doncs d'esperar el final del període transitori per comprovar que la situació ha quedat realment resolta.

4.1.1.2. Regulació i pràctica a Europa

La regulació dels horaris comercials a Europa es caracteritza per la seva gran diversitat entre països, on podem trobar situacions molt

liberals o molt restrictives, sense que de moment s'hagi avançat gaire pel que fa a l'harmonització en aquesta matèria. Un element molt útil per fer balanç de la situació és l'informe elaborat per la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona (1993), on es resumeixen els principals trets d'aquestes regulacions per a deu països de la Unió Europea: Espanya, França, Bèlgica, Itàlia, Regne Unit, Dinamarca, Luxemburg, Portugal i Irlanda (taula resum reproduïda a l'annex 4).

D'entre aquests països destaquen Irlanda i Portugal per ser els que gaudeixen d'un règim més obert i flexible, el primer amb llibertat total d'horaris comercials i el segon amb llibertat entre les 6 i les 24 hores tots els dies de la setmana. Altres països, com ara França o Itàlia, compatibilitzen la llibertat d'horaris amb la restricció puntual del tancament obligatori els diumenges i festius, admetent certes excepcions. A Bèlgica, Regne Unit -excepte Escòcia-, Dinamarca o Luxemburg es regula a més a més l'horari de tancament dels comerços per la resta de dies de la setmana.

Recentment alguns països europeus han modificat la seva pràctica, gairebé sempre envers la desregularització o l'ampliació de la franja horària de servei. Aquest és el cas d'Alemanya on Parlament i Senat van aprovar l'estiu de 1996 ampliar els horaris comercials, que pels dies laborables passen a perllongar-se de les 18.30 fins les 20 hores i pels dissabtes retarden l'hora de tancament de les 14 a les 16 hores, aquesta mesura ha comptat amb l'oposició del partit socialista i els sindicats, que ho consideren un atac als drets adquirits dels treballadors (Comas, 1996). Igualment al Regne Unit legislació ha estat modificada en els darrers anys per tal de permetre una liberalització parcial de l'obertura dels comerços els dies festius (Expansión, 1993).

4.1.1.3. La pràctica i la polèmica sobre els horaris comercials

Ens sembla útil iniciar aquest apartat fent una anàlisi forçosament descriptiva de quina és la pràctica horària dels comerços

barcelonins al llarg de la setmana. Tal i com s'ha explicat en capítol 2, no es tracta d'una aproximació exhaustiva, sinó del balanç de la informació obtinguda de diverses fonts, contrastada i ordenada per fer-nos una idea general de quin és el període d'atenció al públic dels comerços. Recordem també que aquest treball exploratori es va circumscriure al barri de Sants de Barcelona, però que el considerem vàlid per comprendre el funcionament horari del petit comerç al conjunt de la ciutat.

Recordem que el marc legal dels horaris comercials, anteriorment analitzat, indica un màxim d'hores setmanals d'obertura, però en cap cas regula quines han de ser aquestes hores, ni com s'han de distribuir. Tenint en compte aquest grau de llibertat en el marc d'una normativa restrictiva, sorprèn l'elevat grau d'homogeneïtat que presenten els horaris comercials, com a mínim dins de cada subsector (vegeu gràfic 4.1. a l'annex 4). Aquesta homogeneïtat sembla deguda més aviat a la inèrcia col·lectiva i a la tendència a reproduir comportaments tradicionals, que frena l'esperit innovador en el sector del petit comerç.

Distingim en primer lloc les fleques i el comerç alimentari en general, que obre entre les 7 i les 9 del matí, tanca al migdia entre les 13.30 i les 14, torna a obrir entre les 16.30 i les 17 i tanquen al vespre entre les 20 i les 21 hores. Fixem-nos que en el cas de la hipòtesi més generosa i suposant que s'apliqués de dilluns a dissabte, s'assolirien les 66 hores setmanals de servei, bastant per dessota del màxim de 72 hores setmanals definit a la llei. El tancament els diumenges i festius és generalitzat, tret dels dies especialment autoritzats, d'acord amb la legislació actualment vigent.

En el cas del subsector del comerç no alimentari la pauta encara és més limitada. L'obertura matinal és més tardana, entre les 9.30 i les 10, mentre que la resta d'hores d'obertura i tancament s'assimilen a les descrites més amunt pel comerç alimentari. En aquest cas doncs el servei setmanal se situaria entre 50 i 55 hores, si tenim en compte que entre el comerç especialitzat és força habitual tancar el dilluns el matí o la jornada sencera per

compensar l'obertura el dissabte a la tarda quan es produeix.

Hem de tenir en compte que també es produeixen petites variacions de caràcter estacional o puntual en aquest règim horari general. Per exemple els festius d'obertura autoritzada (vuit diumenges l'any) o a l'allargament de la jornada habitual que se sol produir amb motiu de les dates nadalenques o els períodes de rebaixes o bé les variacions que introdueixen alguns comerços respecte al seu horari habitual amb motiu de l'estiu i la menor activitat que es registra als barris de la ciutat en aquesta època de l'any.

Un cas a part el constitueixen els mercats de Barcelona que es regeixen per una ordenança de 1968 que, entre altres qüestions, s'ocupa de regular els horaris d'obertura. L'horari d'obligatori compliment per part de tots els mercats és de 7 a 14 hores. Respectant aquest mínim, les associacions de concessionaris poden acordar ampliar el servei en determinats dies i hores i demanar l'autorització a l'administració municipal. Així, per exemple és bastant habitual que els divendres i les vigílies de festa els mercats obrin de manera continuada entre les 7 i les 20 hores i hi ha quatre mercats (Hostafrancs, Sant Antoni, Boqueria i Abaceria Central) que obren totes les tardes, encara que això no vol dir que obren totes les parades, sinó que les que obren a la tarda encara són una minoria. Des de fa temps l'Ajuntament es planteja renovar l'ordenança relativa als mercats municipals per poder, entre altres qüestions, canviar els horaris de funcionament i adaptar-los a les noves necessitats de la població. Concretament l'Ajuntament proposa retardar l'hora d'obertura i l'hora de tancament, fent més llarg l'horari matinal o bé reobrir en el període tarda. Encara que ambdues propostes han estat rebudes amb moltes reticències per part dels comerciants l'Ajuntament sembla decidit a tirar endavant aquest reorganització dels horaris dels mercats.

Davant aquest panorama no sembla que ningú estigui satisfet del tot, ni els comerciants, ni els usuaris i les usuàries d'aquest servei. Les associacions de comerciants reivindiquen una millor qualitat de vida i per tant horaris de treball que s'adeqüin millor a les seves necessitats personals, es mostren contraris a les

propostes d'ampliació dels horaris i més aviat desitjarien reduir-los o com a mínim concentrar-los, desig que s'oposa a l'evidència de la tendència oposada.

El fet que bona part del petit comerç funcioni amb personal familiar és a la base d'aquest planteig, però també s'al·lega que si els horaris empitjoren baixa molt la qualitat del personal disposat a acceptar-los i el servei se'n ressent. A banda d'aquests elements hi ha els problemes derivats dels costos suplementaris que impliquen la flexibilització horària, tant en personal com en manteniment dels locals i instal·lacions, i que es plantegen en un moment que el sector enfronta una forta competència per part de les grans superfícies i les cadenes de distribució. És per tot això que els professionals del petit comerç rebutgen frontalment la llibertat d'horaris i recolzen les mesures reguladores, restrictives i d'obligatori compliment en matèria d'horaris comercials. Evidentment que aquestes pretensions s'oposen a les expectatives dels grans operadors comercials, que contràriament defensen la llibertat d'horaris comercials amb l'objectiu d'ampliar al màxim el seu horari de servei per augmentar el volum de negoci i la seva quota de mercat. També hi ha qui basant-se en la llibertat personal, defensa la llibertat d'horaris total, l'absència absoluta de normativa per part de les administracions i l'autoregulació per part del propi mercat, preveient que d'aquesta manera s'acabarien els conflictes entre els actors implicats (Gómez, 1993).

L'experiència d'altres països europeus, on hi ha un major marge de flexibilitat horària pel comerç, ha mostrat que això no implica que tot el comerç obri fins més tard, per exemple, però sí que permet que hi hagi qui ho faci. El resultat és que es produeix una certa especialització, de manera que als barris residencials és habitual trobar petits comerços d'alimentació oberts a hores intempestives, que segurament cobren els productes més cars que als grans supermercats, però permeten resoldre emergències i ofereixen la possibilitat de comprar a qui no ho pot fer en les hores d'obertura habituals. Cal tenir en compte que bona part dels petits comerços que ofereixen aquest servei estan servits per famílies o col·lectius de població immigrant estrangera, probablement els únics que

estan disposats a treballar en aquests horaris asocials, essent una mostra del perill de marginalització i dualització social que pot comportar la desincronització dels serveis a la ciutat.

És difícil prendre partit en aquesta polèmica perquè per tots dos costats hi ha arguments de pes, però sí que val la pena fer balanç de les possibles conseqüències que es deriven d'ambdues opcions. Seguint l'anàlisi que se'n feia en un seminari sobre "La ciutat i el comerç", celebrat a Barcelona el novembre de 1994 (IEMB, 1995), entre les conseqüències negatives d'una liberalització total dels horaris comercials destaquen la desertització comercial de les zones menys centrals de la ciutat, amb pèrdua de llum, animació i relació social al carrer, un increment de l'ús de l'automòbil i els seus resultats nocius, la reconversió del sector del petit comerç i la consegüent pèrdua d'ingressos per part de l'administració local, la posició oligopolista de les grans empreses, la disminució o la privació de l'accés al comerç a col·lectius ciutadans amb mobilitat limitada: gent gran, població discapacitada, usuaris del transport públic... En la cara oposada de la moneda, és a dir si el proteccionisme del petit comerç és excessiu les conseqüències negatives serien el manteniment d'empreses ineficients, la manca d'incentius per la millora i la modernització del sector i les dificultats per competir amb les noves fòrmules comercials (IEMB, 1995, pp.98-99).

Tal com dèiem a l'iniciar aquest tema, potser les opinions i les necessitats que menys es tenen en compte en el marc d'aquesta polèmica i a l'hora d'establir o derogar regulacions en matèria d'horaris comercials són les de la ciutadania, que en definitiva és la destinatària última del servei, potser perquè està menys articulada o organitzada que les associacions professionals. Les organitzacions de consumidors recolzen en general les iniciatives que facilitin l'accés als comerços, per tant defensen la llibertat d'horaris comercials, encara que al mateix temps recolzin les iniciatives destinades a donar suport al petit comerç, però sense que això es faci en detriment de la millor atenció a l'usuari que representa la flexibilització horària. En aquest sentit s'han manifestat la *Unión de Consumidores de España* (U.C.E.) i l'

Organización de Consumidores y Usuarios (O.C.U), mentre que la *Confederación Española de Consumidores y Usuarios* (C.E.C.U.) s'ha mostrat excepcionalment partidària de la limitació d'horaris (El País, 1993).

Tampoc no disposem de gaires dades fiables que ens informin sobre les preferències de la població²⁶ en referència als horaris dels comerços o d'altres tipus de serveis. L'any 1995 la U.C.E va promoure una enquesta realitzada a Catalunya, Andalusia i Madrid on el 63,5% de les persones enquestades es manifestaven a favor de la llibertat d'horaris comercials, curiosament o potser precisament, on aquest percentatge era més elevat era a Catalunya, on assolía el 70,5% de la població enquestada. El principal argument expressat per recolzar aquesta preferència era la necessitat d'adaptar els horaris a les necessitats de les persones que treballen i disposen de poc temps, mentre que els que es manifestaven en contra de la llibertat d'horaris ho feien apel·lant al dret al descans (El País, 1995).

Una altra enquesta del *Centro de Investigaciones Sociológicas* (CIS) i del mateix any plantejava el tema des d'una altra òptica i obtenia que el 66,6% dels consumidors afirmaven no sentir-se perjudicats per la limitació d'horaris comercials, tot i així el 42% manifestava estar a favor de la llibertat d'horaris. L'enquesta també reflectia dades relatives a hàbits de compra: tipus d'establiment, dies de compra... (El País, 1995).

A nivell local i en el marc del Pla Estratègic Barcelona 2000, també es va realitzar un sondeig sobre el grau de satisfacció de la població barcelonina respecte als serveis de la ciutat. En aquest cas la valoració dels horaris dels comerços era positiva per més del 50% dels enquestats, però al mateix temps aquest aspecte no era valorat com a fonamental per definir la qualitat de vida a la ciutat enfront d'altres aspectes com el transport públic, la sanitat, la neteja o el treball (Pla Estratègic Barcelona 2000, 1995).

²⁶ Al capítol següent l'anàlisi de l'Enquesta inclou preguntes sobre aquesta qüestió.

4.1.2. Els horaris de les escoles

La qüestió dels horaris i els calendaris escolars és també, juntament amb la dels horaris comercials, un tema molt estratègic en el funcionament quotidià de la ciutat, que esdevé clau per aquelles persones que tenen criatures en edat escolar i que han d'organitzar la seva jornada quotidiana tenint en compte aquest aspecte com un dels seus condicionants principals. Les dificultats que aquesta compatibilització planteja són més grans com més petita és l'edat de la criatura, sobretot degut a l'escassetat de places ofertes per infants de menys de 3 anys en la xarxa pública i per la major intensitat en la dedicació i la cura que aquests infants requereixen. En altres nivells educatius aquest problema d'escassetat de places es presenta respecte a la disponibilitat de centres públics i més concretament per la concentració de la demanda envers centres que ofereixen serveis educatius complementaris més enllà de la jornada escolar estricta.

Les jornades laborals són sovint coincidents amb la jornada escolar, per tant a les llars on hi ha infants és necessària una acurada organització temporal que permeti coordinar els horaris de treball de pares i mares perquè aquests es corresponsabilitzin de dur les criatures a l'escola o recollir-les o bé quan això no és possible, puguin delegar aquesta tasca en persones de l'entorn familiar, d'amistat o veïnal o bé contractar alguna persona que assumeixi aquesta responsabilitat. Val a dir que en molts casos les dificultats derivades d'aquesta aspecte són justament les que frenen o fins i tot impedeixen a moltes dones accedir a responsabilitats laborals o polítiques, a formació... essent una font clara de discriminació i un escull per la igualtat d'oportunitats.

Però tot i aquestes dificultats, cada cop hi ha més llars monoparentals i més dones plenament incorporades al mercat de treball, i per tant menys o gens disponibles per assumir aquesta feina, tal com havien fet tradicionalment, per tot això el tema dels temps escolars capta l'interès de la població de manera preferent. És per això que es valoren i es demanen cada cop més, serveis d'atenció complementaris, com ara els espais-joc (Codina & Boix,

1995) o les activitats extraescolars abans o després de l'horari escolar obligatori, els serveis de menjador i activitats educatives i d'esbarjo en la franja de migdia, les escoles o els casals d'estiu i totes aquelles iniciatives que contribueixen a completar en termes temporals el servei educatiu que ofereix l'escola. Aquests serveis no estan regulats de manera general sinó que, segons les escoles, les organitzen les associacions de mares i pares, els grups de voluntariat, l'Ajuntament o fins i tot la mateixa escola en el cas dels centres privats.

Aquest tema ha generat molt de debat, ja que de fet enfronta dos plantejaments sobre el paper de l'escola: el que defensa que aquest servei ha d'estar pensat com un servei als infants i per tant les seves necessitats han de ser la clau del funcionament del servei i el que defensa que a més dels aspectes educatius, cal tenir en compte el paper de l'escola en l'organització del temps social, encara que aquesta no sigui una funció pròpia ni exclusiva del sistema educatiu. El pedagog Francesco Tonucci, en la seva recent estada a Barcelona, conscient d'aquestes dificultats de compatibilització de responsabilitats en les ciutats actuals, proposava que enlloc de demanar la flexibilització o l'ampliació dels horaris escolars o dels serveis educatius comencéssim per reclamar una reducció de les jornades laborals de les persones adultes que ens permetessin poder dedicar més temps als nostres infants²⁷. Totalment d'acord, però mentre aquesta utopia no esdevingui realitat, ens cal inventar noves fòrmules i nous serveis d'atenció que ens permetin millorar la qualitat de la vida quotidiana en aquest període de transició i al mateix temps contribuir a la consecució de la igualtat d'oportunitats entre dones i homes.

Aquesta necessitat creixent de les famílies en general i de les dones en particular, per trobar suport social en les tasques de tenir cura dels infants, coincideix amb el planteig per part dels professionals de l'educació i altres, de l'alternativa de la jornada concentrada o continuada com a base l'horari escolar obligatori,

²⁷ Conferència "La ciutat dels infants", pronunciada per Francesco Tonucci a Sant Feliu de Llobregat el 15 de novembre de 1996.

que evidentment avança en la línia contrària a les necessitats que s'expressaven, si no s'acompanya de mesures complementàries i alternatives (MUCE, 1993). L'aplicació de la jornada continuada o intensiva no és pràctica habitual a Catalunya i de moment només s'autoritza de manera excepcional i amb un ritme estacional a l'inici i a l'acabament del curs escolar per part de les escoles que raonadament ho sol·licitin i sempre que es mantingui l'horari diari total d'atenció a l'alumnat o es compensi la diferència al llarg del curs (Departament d'Ensenyament, 1996). Hi ha algunes escoles que de manera excepcional han estat autoritzades a fer la jornada continuada al llarg del curs perquè ho fan tradicionalment des de fa anys i així ho han reivindicat com a dret adquirit o bé perquè es tracta de centres educatius estrangers, amb una dinàmica totalment autònoma.

Aquest és un debat servit per als pròxims anys, on la contraposició d'interessos i la responsabilitat de les diferents administracions hauran de trobar un camí comú que doni sortida a la polèmica, aprofitant el marc que ofereix a tots els agents implicats el Consell Escolar de Catalunya, on s'hi troben representats, a més de l'administració, els sindicats, el sector professional i els pares i mares de l'alumnat. D'altra banda la quantitat i la qualitat dels serveis educatius i no únicament els horaris escolars, no només s'hauran de discutir en els fòrums educatius pròpiament dits, sinó que han de ser tingudes en compte com a qüestions prioritàries en el marc dels plans d'igualtat d'oportunitats entre homes i dones que els organismes específics de les diferents administracions duen a terme, si és que de veritat es vol facilitar la plena incorporació de les dones en totes les esferes de la vida econòmica, social i política.

4.1.2.1. La regulació i la pràctica dels horaris escolars a Catalunya

La responsabilitat de la regulació de l'horari i el calendari dels centres escolars (ensenyament no universitari) correspon en tot el territori de Catalunya i per tant també a la ciutat de Barcelona, a l

govern de la Generalitat, que és qui té les competències exclusives en matèria educativa. Aquesta regulació es renova anualment mitjançant una ordre del Departament d'Ensenyament publicada al Diari Oficial de la Generalitat, relativa a l'horari i al calendari del curs acadèmic següent (Departament d'Ensenyament, 1996). Aquesta ordenació del temps escolar és variable segons els nivells educatius: escoles bressol, educació infantil i primària i educació secundària i també segons el tipus de centre: públic, privat o concertat (vegeu gràfic 4.2. a l'annex 4).

Fent aquesta distinció per nivells educatius trobem que a l'educació de 0 a 3 anys ens cal distingir entre el sector públic i el privat, mentre que en el primer cas l'horari ve determinat per l'administració de la qual depèn l'escola: Ajuntament, Generalitat... en el segon cas, el sector privat gaudeix de plena llibertat per l'establiment dels seus horaris de funcionament, que tendeixen a adaptar-se a les necessitats de la demanda.

En la pràctica les escoles bressol públiques solen oferir un horari més restringit que les privades, unes 9 hores diàries de servei que s'inicien entre les 8 i les 9 del matí i s'acaben entre les 17 i les 17.30 a la tarda, es tracta d'un horari bastant similar al que ofereixen la major part d'escoles d'educació infantil i primària i és força homogeni. A les escoles bressol privades aquesta mitjana d'hores d'obertura és molt més elevada, de més d'onze hores diàries, encara que engloben situacions molt diverses. Les que ofereixen horaris més amplis abasten 15 hores, de les 6 del matí fins les 21 hores, però també n'hi ha que només obren 5 o 6 hores diàries i no ofereixen servei de menjador, l'oferta per tant és molt més heterogènia (Causapié, 1993).

Tenint en compte que es tracta d'una franja d'ensenyament no obligatori, hi ha molts infants que no arriben a utilitzar aquest servei o que ho fan només el darrer any, abans d'incorporar-se a l'escola d'educació infantil i primària. Quan això passa sol ser perquè la mare, algun altre familiar o una persona pagada es fa càrrec d'aquesta criatura. Ara bé, seria bo que aquestes persones poguessin comptar també amb un servei més flexible, integrat o

diferenciat del de l'escola bressol, on els infants poguessin ser acollits esporàdicament o per períodes més curts dels que són habituals o només algun dia a la setmana de forma regular... És a dir que caldrien fòrmules flexibles que facilitessin a aquestes dones la seva incorporació o reincorporació al món del treball, la formació o simplement el gaudi de temps lliure de tant en tant.

Per als centres d'educació infantil i primària, públics i privats de tot Catalunya, l'administració educativa estableix que l'horari lectiu s'ha de desenvolupar entre les 8.30 i les 13 hores, i entre les 15 i les 18 hores, realitzant-se en qualsevol cas 3 o 3,5 hores al matí i 1,5 o 2 hores a la tarda. En els centres públics i concertats l'horari lectiu general va de 9 a 12 i de 15 a 17 hores, encara que es poden autoritzar horaris lectius diferents, sempre que respectin els marges abans citats i s'assegurin les 25 hores lectives setmanals (Departament d'Ensenyament, 1996). A les escoles privades i concertades se sol afegir una hora diària de classe, dedicada a la programació d'activitats complementàries, però que també ha de ser aprovada per l'administració educativa.

A nivell de l'ensenyament secundari hi ha més flexibilitat i major autonomia per part del centre en l'establiment de l'horari lectiu i menys diferències entre els horaris dels centres públics i els centres privats o concertats. De tota manera s'estableix que cal que en els centres d'ensenyament secundari de règim diürn les classes s'organitzin en horari partit en sessions de matí i tarda, encara que també és habitual deixar una tarda a la setmana sense classes per tal de concentrar-hi activitats no docents, per exemple les competicions esportives, però que en tot cas no poden comportar més de dues tardes lliures setmanals per a cada alumne. En total se solen fer de 28 a 30 hores setmanals de classe que solen distribuir-se entre 9 i 14 hores i entre 15 i 18 hores. Una excepció seria la dels centres que ofereixen estudis en horaris de tarda-nit amb horaris de tipus continuat, pensats per les persones que treballen o la d'ensenyaments que excepcionalment s'hagin de realitzar en doble torn, que també podran fer-se en jornada intensiva (Departament d'Ensenyament, 1996).

Un cop hem passat revista als horaris docents pròpiament dits hem de fer referència als horaris dels serveis de secretaria dels centres i als horaris de visita del personal docent. En aquest cas és pràcticament impossible fer-ne un inventari, per la gran diversitat de situacions i per la major autonomia de cada centre en l'organització d'aquest temps d'atenció a mares i pares. Tot i així val la pena assenyalar que els horaris de secretaria solen coincidir amb l'horari escolar, mentre que els horaris de visita s'acostumen a establir en funció de la disponibilitat dels o de les professionals, en hores escadusseres, al migdia o bé al migdia just abans o just després de la jornada escolar. Es tracta doncs, en la major part dels casos, d'horaris coincidents amb els horaris de treball de mares i pares i que per tant no faciliten ni estimulen el contacte ni la participació d'aquests en el procés educatiu dels seus fills i filles.

4.1.2.2. Els horaris escolars a Europa

Tant els horaris escolars, com els calendaris que regeixen els períodes lectius i no lectius de les escoles primàries als diferents països de la Unió Europea presenten una notable diversitat, fruit de diferents tradicions, costums quotidians i fins i tot ritmes biològics o climàtics.

Per poder fer comparacions sobre el temps real que els infants passen a l'escola hauríem de fixar-nos en el nombre de dies o hores d'ensenyament anuals, ja que les diferències en el nombre de dies de vacances poden fer variar força la impressió que obtenim si només ens fixem en els horaris diaris o setmanals. Tot i així i tenint en compte que el que ens interessa aquí és assenyalar els desajustaments horaris a nivell quotidià, ens fixarem únicament en l'organització de la jornada i la setmana escolar habitual en diferents països europeus.

El més habitual és que la jornada escolar es reparteixi en cinc dies, de dilluns a divendres, amb les excepcions de Luxemburg on hi ha sis dies de classe i França on el dimecres no és lectiu i en canvi hi

ha classes els dissabtes, mentre que el diumenge és un dia no lectiu a tot arreu. L'organització de l'horari quotidià varia força (vegeu els detalls al gràfic 4.3. a l'annex 4), amb països amb jornada escolar continuada o intensiva, com Alemanya o Grècia, i una majoria de països amb jornades escolars partides, amb una pausa de durada variable per dinar. L'hora d'inici de la jornada escolar se sol situar entre les 8 i les 9 del matí, mentre que l'hora de sortida oscil·la entre les 11H30 d'Alemanya i les 17H d'Espanya, el país on la pausa del migdia té una durada més prolongada. Encara que amb un nivell molt més feble de reglamentació que la jornada escolar, i amb un caràcter excepcional o discrecional, cada cop és més freqüent que s'ofereixin serveis d'acollida dels infants abans o després de les classes, per donar resposta a les necessitats de les famílies que enfronten incompatibilitats temporals a causa dels horaris de treball de mares i pares (EURYDICE, 1995).

4.1.3. Els horaris de les entitats financeres

El sector de les entitats financeres ha ofert tradicionalment el servei d'atenció al públic en horari matinal, incloent-hi, encara que amb un horari més restringit, els dissabtes al matí. Encara que no hi ha cap normativa que obligui facilitar aquest servei en un determinat horari, l'oferta és molt homogènia: l'hora d'obertura se situa entre les 8 i les 9 del matí i la de tancament entre les 14 i les 14.30, encara que en algun cas aquest horari s'allarga fins les 16 o les 16.30, però aquesta seria l'excepció. Tradicionalment també s'oferia servei el dissabte al matí, encara que fos amb un horari una mica més reduït, mentre que el diumenge ha estat i segueix essent un dia inhàbil a tots els efectes (vegeu gràfic 4.4. a l'annex 4).

De 1993 ençà s'ha produït un canvi significatiu en aquest horari de servei de les entitats financeres, ja que les Caixes d'Estalvis, bàsicament en resposta a les demandes dels sindicats, van acceptar eliminar el servei que tradicionalment havien ofert els dissabtes al matí i substituir-lo per una obertura d'aproximadament tres hores els dijous a la tarda. El problema que planteja aquest nou horari és

que segueix essent coincident amb l'horari de treball de bona part de la població, cosa que succeïa amb menor mesura amb el dissabte al matí. D'altra banda es tracta d'un servei que s'ofereix únicament vuit mesos l'any, mentre que de juny a setembre el servei es limita l'horari matinal de dilluns a divendres, amb les dificultats que això comporta per bona part de la clientela durant l'estiu.

En principi els bancs van mantenir l'horari tradicional dels dissabtes al matí, encara que amb el mateix desert estiuenc. Això és bo en el sentit que significa una diversificació de l'oferta que dona als usuaris i usuàries la possibilitat de triar l'opció que més els convingui, però la tendència sembla que porta cap a l'homogeneïtzació d'acord amb les exigències dels treballadors, sense que es tinguin gaire en compte les necessitats de la clientela.

Les entitats financeres s'han defensat de les crítiques a aquestes restriccions al·legant que cada cop és menys necessària la gestió personal i que la majoria d'operacions es poden fer des dels caixers automàtics o a través de vies alternatives, com la telefònica o la informàtica, que tenen accés les 24 hores del dia i la nit. Aquests sistemes d'autoservei financer han crescut moltíssim a Espanya en els darrers anys assolint els 32 milions de targetes bancàries i un servei de més de 20.000 caixers automàtics repartits pel territori (Cortijo, 1993).

Cal però fer atenció en el sentit que aquest tipus d'accessos alternatius no representen el mateix per tota la població, sinó que hi ha amplis col·lectius que en queden al marge o tenen un accés limitat a aquestes innovacions, és el cas de les persones grans, que molts cops se senten incapaces d'enfrontar-se als requeriments d'una màquina o el cas de persones analfabetes funcionals, que s'estimen més poder discutir la seva necessitat cara a cara amb algú. A més d'aquests casos, hi ha encara operacions que exigeixen necessàriament la visita física a l'oficina bancària (canvi de llibreta, domiciliacions de rebuts, discussió de condicions...), petites gestions que amb l'horari d'estiu impliquen sovint una absència o un retard al treball.

Malgrat la tònica general d'homogeneïtat horària assenyalada anteriorment, hi ha indicis de que aquesta homogeneïtat dels horaris bancaris es pot trencar en el futur. De moment tres entitats: Caja de Madrid, Caja Pamplona i Caixa de Manresa han anunciat una futura ampliació dels seus horaris de servei obrint totes les tardes, com a mínim per les oficines situades a les grans superfícies comercials, aeroports i carrers molt comercials. Aquesta iniciativa ha estat ben rebuda per les associacions de consumidors, però mal rebuda pels sindicats, que exigeixen que aquests canvis d'horari es pactin en el marc de convenis col·lectius i no pas empresa per empresa (Badia, 1996; Fuentes, 1996; Gonzalo, 1996a, 1996b).

4.1.4. Els horaris de l'administració pública

Les oficines i despatxos de les diferents administracions concentren tradicionalment el servei d'atenció al públic en les hores del matí i en franges horàries més aviat restringides. Es tracta doncs d'un horari amb moltes limitacions per les persones que treballen, ja que en la major part dels casos la jornada laboral inclou una franja matinal, coincident amb l'horari del servei esmentat (vegeu gràfic 4.5. a l'annex 4).

Prenent com exemple el funcionament de l'administració municipal al Districte de Sants-Montjuïc, s'observa com la major part de serveis d'atenció al públic ofereixen un horari de matí de 9.30 a 13.30 hores. Excepcionalment trobem alguns serveis que s'allarguen fins a les 14 o les 15 hores o fins la tarda, com el servei de registre general, que funciona ininterrompudament de 9 a 17.30 o el padró municipal d'habitants que funciona fins les 19.30 hores.

Les oficines de l'Inem serien un altre exemple característic d'horari exclusivament matinal, ja que solen funcionar de 8.15 a 13. Quelcom semblant passa amb les Agències de la Seguretat Social, amb horari de servei al públic de 9 a 14 hores. El serveis de correus funcionen majoritàriament al matí, encara que algunes oficines

ofereixen excepcionalment horari de servei ininterromput al llarg del dia, de 9 a 21 hores.

Tal com ha passat amb els serveis financers, alguns d'aquests serveis administratius han començat a oferir la possibilitat de fer determinades gestions telefònicament o bé per correu o fax, per exemple aquesta possibilitat existeix a l'hora de sol·licitar a l'Ajuntament un certificat de residència, que es pot demanar per telèfon i rebre'l a casa per correu, evitant el desplaçament físic fins a l'oficina corresponent. Altres innovacions recents com els sistemes de finestreta única per qualsevol tipus de tràmit avancen també en aquesta línia de facilitar als ciutadans i ciutadanes un accés a l'administració més fàcil i fluid. Aquests sistemes encara que no resolguin tot el que suposaria un horari d'atenció al públic més dilatat, contribueixen com a mínim a pal·liar les limitacions de l'horari actual.

A banda de les oficines administratives, hi ha altres tipus de serveis que depenen de l'administració pública, com per exemple els Centres cívics, que solen oferir un horari continuat i prolongat durant la setmana, però que són tancats els diumenges. Les biblioteques populars ofereixen un horari més restringit, habitualment concentrat al període de tarda i amb tancament dominical. Les ludoteques tendeixen a concentrar l'horari d'atenció al públic després de la jornada escolar i també solen estar tancades els diumenges.

4.1.5. Els horaris del moviment associatiu i les entitats

El cas del barri de Sants, àmbit del nostre treball exploratori, es caracteritza per la gran vitalitat de les seves nombroses entitats de tipus cívic, veïnal o cultural (Ajuntament de Barcelona, 1989), i que utilitzarem com a exemple extrapolable dels horaris de les entitats al conjunt de la ciutat.

Es tracta d'entitats que es fonamenten en el temps lliure i el

treball voluntari dels seus associats i associades i això determina els horaris de funcionament de les activitats que aquestes entitats promouen i que lògicament se situen fora del que seria la franja principal del temps de treball productiu. Es tracta d'un temps que tant si es dedica a les activitats d'oci, com si es dedica al treball voluntari ha de ser forçosament compatible amb el temps de treball de les persones que hi intervenen i això fa que el temps ofert sigui sempre limitat i condicionat per aquests altres temps de la jornada. En les entitats més grans o de segon grau, que tenen més possibilitat de tenir personal remunerat, és més fàcil que s'ofereixin horaris estables d'atenció al públic, a diferència de les entitats amb menys recursos.

Per les seves característiques els serveis oferts per les entitats solen concentrar-se en la tarda i el vespre, a partir de les 17 o les 18 hores i fins les 21 o 22 hores, coincidint amb el final de la jornada de treball de la majoria de la població (vegeu gràfic 4.6. a l'annex 4). Aquest horari de servei també depèn força del tipus d'entitat que es tracti. Els clubs esportius, per exemple, es caracteritzen per oferir un horari molt més extens, que pot abastar la jornada sencera. Els casals i associacions de gent gran també solen estendre el seu servei al llarg de tot el dia, perquè aquestes persones no pateixen les limitacions derivades de l'horari de treball. El cap de setmana concentra l'activitat d'entitats molt específiques, per exemple els serveis d'educació en el temps lliure dels infants, que se solen oferir els dissabtes. Un cas una mica especial és el dels clubs esportius, que se solen caracteritzar per oferir una franja horària de servei molt àmplia, que pot arribar a cobrir el conjunt de la jornada i incloure els dies festius, que és quan els associats estan més disponibles per gaudir-ne.

4.2. El temps de treball de la població: diferències per gènere

En l'apartat 3.4.1.1. s'ha fet un breu repàs de l'evolució recent del temps global de treball en les societats industrials i postindustrials, les seves característiques i les tendències que es preveuen en el futur en relació a aquest aspecte fonamental del treball. Ara ens agradaria veure quin és i com és aquest temps de treball i sobretot quines diferències hi han en l'experiència del temps de treball segons el gènere.

No disposem de gaire dades específicament elaborades per estudiar el temps de treball ni a nivell europeu, ni espanyol i encara menys per Barcelona, però aquesta disponibilitat encara és més reduïda quan cerquem les dades desagregades per sexes. D'altra banda hem d'assenyalar que la informació disponible fa referència pràcticament sempre al treball remunerat o productiu i deixa de banda tot l'altre treball, el no remunerat o reproductiu, sobre el qual encara és més difícil obtenir informació. Així, sense encetar en aquest moment cap discussió sobre el concepte de treball, cal aclarir que tot el que s'especifica a continuació i encara que ens hi referim com a treball en general, fa referència només a aquest temps de treball productiu o remunerat.

Sovint l'única distinció que ens ofereixen les estadístiques sobre treball és la que se sol fer entre treball a temps complet i treball a temps parcial i que a més poques vegades s'acompanya d'una especificació de les hores de treball que se suposa que impliquen cada un d'aquests conceptes. Altres vegades ja disposem de durades mitjanes setmanals o de jornades laborals setmanals per intervals, però el que ens ha estat impossible d'aconseguir és informació de caire general i sobretot per sexes, sobre la tipologia dels horaris, és a dir no únicament sobre la durada de la jornada, sinó sobre les característiques d'aquesta jornada, és a dir si és contínua, partida, fragmentada, flexible, imprevista, nocturna o sobre les hores habituals d'entrada i sortida del treball²⁸ ...

²⁸ L'absència d'informació sobre aquestes qüestions ens va portar a incloure-les en la nostra Enquesta sobre l'ús del temps. .

4.2.1. Temps complet versus temps parcial ?

Tot i que al conjunt de la Unió Europea el treball a temps parcial ha tendit a guanyar importància en la darrera dècada, el treball a temps complet segueix essent predominant. Aquesta dada general amaga diferències remarcables entre països, no només en termes reals, sinó també com a reflex de les diferències en els criteris de classificació i de la manca d'una definició clara del que s'entén per temps parcial, la qual cosa dificulta i obliga a matisar la comparació entre estats.

L'any 1992 treballaven a temps parcial, en la indústria i els serveis²⁹, un 4% dels homes i un 31% de les dones dels països de la Unió, però hi ha dos països que destaquen per damunt dels altres per la forta importància del treball a temps parcial, es tracta del Regne Unit i d'Holanda, ambdós amb percentatges de treball a temps parcial molts superiors a la mitjana europea, tant pels homes com per les dones. Dinamarca ocuparia la tercera posició, seguida d'Alemanya, encara que en aquest darrer cas el percentatge d'homes que treballen a temps parcial ja és inferior a la mitjana europea. A l'extrem oposat hi trobem els països del sud d'Europa, tots ells amb percentatges de treball a temps parcial força inferiors a la mitjana europea, tant pel que fa a l'ocupació masculina com a la femenina. A més d'aquestes diferències remarcables entre països, s'observen també diferències en el major o menor pes del treball a temps parcial segons els sectors d'activitat, amb una clara concentració al sector dels serveis i també segons l'edat i el sexe de la persona ocupada, pels homes el temps parcial és més freqüent a partir dels 65 anys, mentre que per les dones tendeix a augmentar amb l'edat. No apareixen en canvi diferències significatives entre les regions d'un mateix estat (Comisión Europea, 1994 i 1995).

A Espanya les dades sobre el pes relatiu del treball a temps parcial

²⁹ Les dades sobre temps de treball de la Comissió Europea solen deixar de banda l'agricultura per la dificultat que representa mesurar les hores de treball en aquest sector d'activitat i les diferències en la importància del sector agrícola entre països (Comisión Europea, 1994, pp.105).

se situen en un 5,6% pel conjunt de la població ocupada, amb un 2,5% pels homes i un 12,8% per les dones l'any 1994. Encara que la tendència observada des de 1990 és de lleuger creixement de la importància relativa del treball a temps parcial, aquest creixement es concentra sobretot en l'ocupació femenina, mentre que l'augment del temps parcial en l'ocupació masculina és gairebé imperceptible (Ministerio, 1996). En tot cas les xifres se situen encara molt per dessota dels nivells de la majoria de països europeus i això ens fa suposar que la tendència seguirà essent de creixement de la importància relativa del treball a temps parcial.

La durada de la jornada laboral en termes d'hores habitualment treballades, entenent que això inclou hores ordinàries i extraordinàries, remunerades o no remunerades, és a dir el total del temps habitualment treballat, ens dona una informació bastant més precisa que la simple classificació de jornades laborals a temps complet i a temps parcial. A Espanya la durada mitjana de la jornada laboral és de 41,8 hores setmanals, que resulten de la mitjana de la de 43,4 hores pels homes i la de 38,7 hores per les dones. No cal dir que aquestes mitjanes globals amaguen diferències significatives, ja que prop d'un 20% dels homes treballen habitualment més de 50 hores setmanals i només un 5% treballen menys de 35 hores, mentre que gairebé un 20% de les dones ocupades treballen menys de 35 hores (INE, 1995a).

Tal com hem vist que passava a Europa, la durada del temps de treball varia amb l'edat, la situació professional i el sector d'activitat. En general la jornada laboral mitjana tendeix a créixer amb l'edat, tant pels homes com per les dones, però això té també relació amb la situació professional, ja que entre la població jove hi ha més assalariats, que solen gaudir de jornades curtes o normals, mentre que entre la població més gran hi ha més treballadors per compte pròpia, que són els que tenen jornades de treball més prolongades. Pel que fa als sectors d'activitat destaquen amb les jornades més llargues l'hosteleria, l'agricultura, el personal directiu i el de les forces armades, mentre que les jornades més curtes es donen en el sector educatiu (INE, 1995a).

Ja hem comentat que, a part d'aquestes dades força generals, és molt difícil trobar informació sobre altres característiques del temps de treball, tret d'estudis de cas molt localitzats (Garbarini, 1991; Bergamaschi et altri, 1993), però al marge de les dades estadístiques, sí que hi ha aspectes del temps de treball que estan canviant i que són motiu de polèmica en el marc d'una Europa que sent amenaçada per unes taxes d'atur creixents i que cada cop més relaciona les discussions sobre el temps de treball amb el debat sobre el repartiment de l'ocupació.

El debat i la polèmica sobre aquesta qüestió està obert des de molt diversos fronts. Hi ha nombroses propostes damunt la taula, provinents tant de l'àmbit de la recerca sobre temps de treball (White, 1989; Aznar, 1994), tal com ja s'ha comentat a l'apartat 3.2.2., com de les plataformes polítiques, sindicals o empresarials. El futur del treball, la seva reducció i/o flexibilització no es poden deslligar del problema de la desocupació. Sovint s'invoca el primer com a solució del segon, però tot i que la reducció de la jornada laboral mitjana contribueixi a augmentar o mantenir el nombre de persones ocupades, una clara relació de causa-efecte entre ambdues tendències encara està per demostrar i hi ha qui fins i tot la nega obertament (European Trade Union Institute, 1986). Efectivament en els darrers anys s'observa a la Unió Europea una discreta tendència a la reducció del temps mitjà de treball de les persones ocupades, reducció que, entre 1983 i 1992, s'estima en un 4%, és a dir al voltant d'una hora i mitja setmanal (Comisión Europea, 1994, pp.104). Ara bé aquesta tendència varia i respon a factors molt diversos segons els estats i no sempre, ni en la mateixa mesura, es tradueix en un augment o una preservació de l'ocupació.

Cada cop hi ha més persones, governs i institucions conscients del desequilibri que representa que unes persones treballin moltes, masses hores amb horaris interminables i que altres persones treballin molt poques hores en horaris molt curts o no puguin treballar gens. La necessitat d'un nou repartiment, més equilibrat, del treball i l'ocupació sembla fora de tota discussió. Cal tenir en compte que aquesta distribució desigual no afecta a tots els grups

socials de la mateixa manera, per exemple en el repartiment entre sexes sabem que els homes solen assumir els horaris més llargs i més ben pagats i les dones els més curts i proporcionalments menys ben pagats

Si bé és cert que un dels avantatges del treball a temps parcial és que facilita la conciliació de les responsabilitats professionals amb les responsabilitats familiars i domèstiques aquesta avantatge hauria de ser aplicable tant als homes com a les dones. Altrament s'aprofundeix en una desigualtat de gènere i en una dualització social i laboral que dona lloc a dues categories de treballadors. En aquest escenari el treball a temps parcial ocupa el nivell inferior, no només pel que fa a la remuneració, sinó també respecte a la cobertura social i sanitària, les perspectives de promoció laboral, la consideració social del treball i les possibilitats de renegociar el repartiment del treball domèstic i de cura...

4.2.2. Flexibilitat: quina i a favor de qui ?

Un altre dels aspectes del temps de treball que té uns clars efectes de gènere, encara que normalment no es mencionen, és el de la flexibilitat -de contractació i d'horaris-, tant invocada els darrers anys en tota mena de fòrums com quelcom inevitable i necessari en el futur. En primer lloc caldria que quan es parla de flexibilitat s'especifiqui a quina mena de flexibilitat ens estem referint: a la que implica autogovern, sobirania sobre el propi temps i que representa evidentment una millora de la qualitat de vida de les persones que l'experimenten o bé a la que implica desregulació, imprevisibilitat i que es tradueix en un empitjorament d'aquesta qualitat de vida.

Actualment les tendències apunten més al reforçament que a la desaparició d'aquestes desigualtats de gènere basades en la flexibilitat del temps de treball: per exemple es rebutja la reducció dels horaris estàndard però s'accepta la generalització del treball a temps parcial, el que implica una pèrdua d'ingressos que recau

principalment sobre les dones; es posa l'accent sobre la flexibilitat adaptada a les necessitats de l'empresa i no pas del treballador o treballadora... (Commission des Communautés Européennes, 1995).

De fet la major presència de les dones en el treball a temps parcial té relació amb aquesta flexibilitat, una flexibilitat que les empreses necessiten i que les dones també busquen encara que per motius ben diferents: en el primer cas per adaptar la producció a les demandes canviants del mercat i a les noves tècniques de producció de *just-in time* i en el segon cas per la necessitat de combinar el treball pagat i el treball reproductiu. El problema apareix quan aquesta flexibilitat és decidida comptant només amb els arguments d'una de les parts i les dones resulten atrapades per una situació que inicialment creien favorable, però que finalment les perjudica quan la suposada flexibilitat es converteix en imprevisibilitat.

Algunes autores han remarcat aquest aspecte i alerten sobre una nova forma de segregació. Mentre que fins ara la segregació s'havia fet per tipus de treball i aquesta sembla debilitar-se, observen com cada cop més es consolida una segregació entre homes i dones respecte la flexibilitat laboral, accentuada per les polítiques governamentals en aquesta matèria, com a resultat de les quals les dones acaben essent les destinatàries de la flexibilitat "pobre", amb menys treballs, menys pagats i menys previsibles (Bettio, Rubery & Smith, 1996).

És per tot això que hi ha qui reclama que la lluita contra el menor status i els menors ingressos de les dones requereixen una reforma radical de les normes del temps tradicional de treball, que originalment van ser dissenyades per homes, que comptaven amb dones dependents que realitzaven tot el treball familiar sense cap remuneració a canvi (Buber, 1989). Si avui ens entestem a mantenir el mateix model i la mateixa durada estàndard de la jornada laboral per una societat amb un model de vida totalment diferent contribuïm a la perpetuació o a l'aprofundiment d'aquestes diferències, mentre que les polítiques tendents a la reducció general de la jornada laboral són polítiques igualitàries en el

sentit que van contra un procés de dualització social i de gènere que la pràctica demostra que s'està produint i alhora obren espai per una nova renegociació del repartiment del treball domèstic i de cura.

És interessant assenyalar que la manera com es porti a la pràctica aquesta possible reducció de la jornada laboral té també implicacions de gènere notables, ja que els interessos i les preferències d'homes i dones a l'hora de discutir aquesta possible reducció de la jornada són ben diversos. Els homes prefereixen blocs sencers de temps, concentrats en un o més dies, mentre que les dones prefereixen escurçar la jornada diària (Beechey & Perkins, 1987). Aquesta diferència té l'origen en el diferent ús que uns i altres donen o pensen donar al temps alliberat del treball productiu. L'experiència ha mostrat que les dones l'inverteixen en el treball domèstic i de cura, mentre que els homes l'inverteixen en temps per si mateixos i per l'oci (Bergamaschi et altri, 1993). D'aquí que els homes prefereixin més allargar un dia el cap de setmana i en canvi les dones valorin més disposar d'una hora o més quotidianament per fer front als requeriments familiars als quals ara no tenen temps d'arribar o bé per poder disposar d'un major marge de flexibilitat en l'organització de la seva jornada quotidiana.

Malgrat les nombroses opinions a favor d'aquesta reducció, flexibilització i/o adaptació del temps de treball es denota tímida i poca decisió per part de les diferents institucions a l'hora d'adoptar mesures concretes que afavoreixin i sobretot que vetllin per la justa aplicació i desenvolupament d'aquestes tendències. Tot i així podem citar alguns exemples de les iniciatives legislatives que fins ara s'han dut a terme en matèria de reducció, flexibilització i/o adaptació del temps de treball a Europa.

El Parlament Europeu ha adoptat recentment una resolució sobre l'adaptació del temps de treball basada en un informe elaborat per la Comissió d'Afers socials i ocupació del Parlament Europeu, amb Michel Rocard com a ponent. En aquest informe es reflexiona sobre

l'atur i les seves conseqüències com a problema principal i prioritari dels països europeus i es planteja que la lluita contra la desocupació passa necessàriament per la reducció i l'adaptació del temps de treball. De fet, es constata que el desenvolupament de l'atur a gran escala a Europa coincideix amb el final de la progressiva disminució del temps de treball. Malgrat aquesta evidència es comprova un gran temor a enfrontar aquest tema per part de les institucions europees. En aquesta resolució el Parlament apunta algunes vies per fomentar la reducció del temps de treball: la jubilació progressiva, el temps parcial voluntari, la reducció de les hores extraordinàries, la reducció del temps màxim de treball setmanal, l'educació i la formació, i proposa a la Comissió Europea que prengui una sèrie de mesures per començar a afrontar-lo (Parlamento Europeo, 1996).

A nivell europeu en els darrers anys diversos països, com Dinamarca, Alemanya, França i Bèlgica, han introduït mesures per promoure la reducció de la jornada laboral, per exemple rebaixant les cotitzacions socials quan les reduccions de la jornada laboral es tradueixen en creació de nous llocs de treball, limitant les hores extraordinàries o incentivant el treball a temps parcial com a via de jubilació parcial i d'incorporació de joves al treball (Comisión Europea, 1995). Alemanya ha estat un dels països capdavanters en l'adopció de mesures tendents a la flexibilització i la reducció general de la jornada laboral, tant a través de mesures governamentals, com a través d'acords entre sindicats i patronal. De fet el sector metal·lúrgic, un dels més emblemàtics de l'economia alemanya, ja va abandonar la setmana de 40 hores el 1984 i va iniciar una reducció progressiva de la jornada laboral amb l'objectiu d'assolir la setmana de 35 hores (Ricard, 1995). Paral·lelament empreses concretes, com per exemple la Volkswagen, assagen i intenten pactar amb els sindicats noves fórmules de flexibilització i gestió del temps de treball que els permetin adaptar-se millor a la demanda i fer front al recent augment de l'edat de jubilació al país (Cáceres, 1996).

A nivell de l'estat espanyol destaca el Decret impulsat pel Govern Basc i basat en les resolucions sobre ocupació adoptades pel

Parlament Basc, en sessió de 29 de març de 1996, pel qual s'articulen ajudes al repartiment del temps de treball i a la contractació definitiva. El Decret recull diferents mesures adreçades a afavorir les contractacions derivades de la reducció o l'adaptació de la jornada laboral, sobretot per contractar persones de col·lectius desfavorits. Entre les opcions proposades hi trobem la jubilació parcial amb contracte de relleu, l'excedència forçosa o voluntària, l'excedència per la cura de fills i filles, la maternitat o l'adopció, el servei militar o la prestació social substitòria, reducció de jornada per la cura de persones grans, per la formació o per exercir el voluntariat, el permís sense sou o la no realització d'hores extraordinàries (Eusko Jaurlaritzza, 1996).

4.2.3. Control i autoritat sobre els temps. El desig d'autogovernar-lo

La capacitat de governar el propi temps, de decidir quan i per quan temps es fa una determinada activitat, s'està en un lloc concret, o aquest temps es comparteix amb determinades persones, és fonamental i s'apunta com una de les noves i futures formes d'estratificació social i de gènere (Paolucci, 1993a,1996). No serà mai comparable la qualitat de vida dels qui tenen autonomia per gestionar el seu temps, de treball i de no-treball, i la dels que no la tenen perquè altres persones decideixen en el seu lloc.

L'abast d'aquesta decisió pot circumscriure's a diferents escales o intensitats en el sentit que, per exemple en el cas dels horaris de treball, pot anar des de l'establiment d'un determinat horari de treball rígid, però aplicable de manera continuada i regular, a l'establiment d'un horari flexible, variable setmanal o diàriament a criteri de l'empresa. En el pol oposat dotar els treballadors d'autonomia temporal voldria dir que aquests participen en el disseny del seu horari de treball, poden triar entre horaris alternatius o poden decidir sobre les hores d'entrada i sortida i les hores extraordinàries (Buber, 1989). Els canvis en el temps del treball descrits anteriorment: flexibilitat, desestandardització,

reducció... tendeixen a fer més habituals les pràctiques desreguladores del temps de treball i per tant també tendeixen a accentuar aquesta diferenciació social i de gènere basada en l'autogovern del temps, ja que de resultes d'una mateixa mesura uns en poden resultar afavorits i altres penalitzats (Lewis & Weigert, 1992, original 1981; Paolucci, 1993a).

L'horari de treball no és però l'únic condicionant d'aquest control sobre el propi temps. L'organització social del temps i més concretament els horaris dels serveis, anteriorment explicitats, defineixen també en quins moments podem fer o hem de fer determinades accions quotidianes, com per exemple deixar o recollir els infants de l'escola, fer la compra o fer alguna gestió administrativa. Així doncs l'autonomia per gestionar el propi temps depèn tant del marge que es deixa als individus per gestionar les seves diverses estructures temporals, com del ventall d'oportunitats que socialment s'ofereixen durant el temps fora del treball (Boulin 1992). Com a mínim distingim doncs dos grans àmbits temporals de la jornada sobre els quals la majoria de la població no pot decidir: el temps de treball i el temps d'accés als serveis.

Tot i així i malgrat la vida ens recorda cada dia les dificultats de fer-lo realitat, la major de la població o com a mínim la major part de les dones, expressa un fort desig d'autogovern del temps. Generalment poder decidir com organitzar la pròpia jornada i sobretot tenir capacitat per fer-ho de manera satisfactòria és identificat amb el benestar personal, amb la responsabilitat i la maduresa. Això ens hauria de diferenciar dels infants, el temps dels quals està d'antuvi decidit i organitzat per les persones adultes que els envolten: pares, mares, mestres...

Queda el temps lliure, teòricament a l'abast de cadascú, però en la pràctica limitat a unes quantes persones i a unes quantes hores. Aquest és potser l'àmbit temporal on les diferències socials i de gènere entre uns individus i uns altres són més accentuades. Hi ha qui té molt temps lliure: gent gran, persones aturades, rendistes... i qui no en té gairebé gens: mares treballadores, caps de llars

monoparentals... A banda de la quantitat hem de tenir en compte l'aspecte qualitatiu: hi ha qui rendibilitza aquest temps personalment, qui el regala al treball familiar de cura dels altres i qui l'experimenta com un temps buit, com una nosa.

Sigui com sigui sembla clar que un dels objectius a aconseguir o com a mínim un dels aspectes a vetllar, en aquest marc de transformacions dels temps de treball i dels temps de la ciutat és la garantia d'una cota més alta i sobretot més igualitària d'autogovern del temps. En definitiva aconseguir una major opcionalitat envers els temps de la vida quotidiana i envers els temps del cicle de vida a través d'iniciatives com la banca del temps i sobretot a través del reconeixement d'aquesta opcionalitat com a dret (Boulin, 1995).

4.3. Referències bibliogràfiques

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1989) Guia d'entitats Sants-Montjuïc Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- AZNAR, Guy (1994) Trabajar menos para trabajar todos Madrid, HOAC.
- BADIA, Enric (1996) "Caixa de Manresa obrirà dos oficines por las tardes" in El País , 22 de novembre 1996, pp.6.
- BEECHEY, Veronica & PERKINS, Tessa (1987) A matter of hours: women, part-time work and the labour market Cambridge, Polity Press.
- BERGAMASCHI, M.; CHIESI, A.; DE FILIPPI, F.; SOGNI, G. (1993) Orari di lavoro come strategia. Politiche aziendali e comportamenti di genere Milano, Franco Angeli.
- BETTIO, F., RUBERY, J. & SMITH, M. (1996) Gender, flexibility and new employment relations. Text mecanografiat.
- BOULIN, Jean-Yves (1992) "L'organisation sociale du temps" in Futuribles, 165-166; pp. 239-252.
- BOULIN, Jean-Yves (1995) "Le temps de travail en Europe: une mutation générale" in Conférence "La réglementation du temps de travail dans l'Union européenne", Institut Universitaire Européen, avril 1995.
- BUBER AGASSI, Judith (ed.) (1989) The redesign of working time: Promise or Threat ? Berlin, Sigma.
- CÁCERES, Gonzalo (1996) "VW revoluciona el sistema laboral" in El Periódico, 18 de setembre de 1996, pp.37.
- CAMBRA OFICIAL DE COMERÇ, INDUSTRIA I NAVEGACIO DE BARCELONA (1993) "La regulació comercial a Europa" in Butlletí de la Cambra, (962); pp. 5-7.
- CAUSAPIÉ LOPESINO, Pilar (1993) Los tiempos de las mujeres. Análisis sobre la organización del tiempo en las escuelas infantiles del distrito de Sants-Montjuïc. Programa "Tècniques per a la Igualtat". Barcelona. Text mecanografiat.

- CHABAUD, Danielle & FOUGEYROLLAS, Dominique (1978) "Travail domestique et espace-temps des femmes" in International Journal of Urban and International Research, 2 (3); pp. 421-431.
- CODINA OLIVÈ, Pilar & BOIX JUNQUERA, Isabel (1995) "L'espai-joc" in Perspectiva escolar, 192; pp. 64-67.
- COMAS, José (1996) "El Senado alemán acepta la ampliación de horarios comerciales desde noviembre" in El País, 6 de juliol 1996, pp.54.
- COMISIÓN EUROPEA (1994) El empleo en Europa 1994 Luxemburgo, Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas.
- COMISIÓN EUROPEA (1995) El empleo en Europa 1995 Bruselas, Comisión de las Comunidades Europeas.
- COMMISSION DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENNES (1995) Bulletin sur les Femmes et l'Emploi n°7 Bruxelles, Commission des communautés européennes; pp.2.
- CORTIJO, Francisco (1993) "El cajero automático se come al banco" in Dinero, 8 de novembre 1993.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT (1996) "Ordre de 25 d'abril per la qual s'estableix el calendari escolar del curs 1996-97 per als centres docents no universitaris" in Diari Oficial de La Generalitat de Catalunya, 2201 (3 de maig 1996); pp. 4346-4347.
- EL PAÍS (1993) "Los consumidores, divididos ante la limitación de los horarios comerciales" in El País, 3 de setembre 1993.
- EL PAÍS (1995a) "Dos de cada tres españoles desean la libertad de horarios comerciales, según la UCE" in El País, 5 d'octubre 1995, pp.55.
- EL PAÍS (1995b) "La mayoría de consumidores no ven perjuicios en la limitación de horarios" in El País, 29 d'octubre 1995.
- EUROPEAN TRADE UNION INSTITUTE (1986) Flexible working time and family life London, Policy Studies Institute.

- EURYDICE (1995) Calendrier er rythmes scolaires dans l'Union Européenne Bruxelles, Eurydice.
- EUSKO JAURLARITZA (1996) Decreto por el que se articulan las ayudas al reparto de tiempo de trabajo y a la contratación indefinida Vitoria-Gasteiz, Eusko Jaurlaritza.
- EXPANSIÓN (1993) “El Parlamento inglés aprueba la apertura comercial en festivos” in Expansión, Madrid, 10 de diciembre 1993.
- FUENTES, Antonio (1996) “Las cajas resucitan el horario de tarde” in El periódico, Barcelona, 9 de diciembre 1996, pp. 23.
- GARBARINI, Giovanni (1991) “A tempo Michelin” in Prisma, 23, pp. 71-75
- GOMEZ RUFO, Antonio (1993) “Libertad y libertinaje en los horarios comerciales” in Alfoz, 97 pp. 71-72.
- GONZALO, Ángeles (1996a) “CajaMadrid romperá los horarios bancarios al abrir por las tardes” in Cinco Días, 15 d'abril 1996.
- GONZALO, Ángeles (1996b) “Caja Pamplona abrirá todas las tardes, incluso las de los sábados” in Cinco Días, 30 d'abril 1996.
- HÄGERSTRAND, Torsten (1991a, original 1970) “¿Qué hay acerca de las personas en la ciencia regional?” in BOSQUE, J. & DÍAZ, M.A. (ed.) Geografías personales Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá de Henares; pp. 93-109.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1995) “La ciutat i el comerç” in Papers, 22.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (1995a) Encuesta Sociodemográfica 1991. Principales Resultados , Tomo I, Madrid, INE.
- LEWIS, J.D. & WEIGERT, A.J. (1992, original 1981) “Estructura y significado del tiempo social” in RAMOS TORRE, Ramon (ed.) Tiempo y sociedad Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas & Siglo XXI; pp. 89-131.

- MARC UNITARI DE LA COMUNITAT EDUCATIVA (1993) "Per una horari i jornada escolar pedagògicament positius, laboralment raonables i soaiclament satisfactoris" in Bulletí informatiu Marc Unitari de la Comunitat Educativa, (2); pp. 1-8.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (1996) Boletín de Estadísticas Laborales nº134, Junio 1996, Madrid, Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.
- PALM, Risa & PRED, Allan R. (1985, original 1974) "Una perspectiva geográfico-temporal de los problemas de desigualdad de las mujeres" in GARCIA RAMON, M.Dolors (ed.) Teoría y método en geografía humana Barcelona, Ariel; pp. 107-131.
- PAOLUCCI, Gabriella (1993a) "Nuove tecnologie produttive: nuove libertà ?" in Democrazia e diritto, 3 pp. 179-203.
- PAOLUCCI, Gabriella (1996) "The Changing Dynamics of Working Time" in Time & Society, 5 (2); pp. 145-167.
- PARLAMENTO EUROPEO (1996) "Informe sobre la reducción del tiempo de trabajo" in Documentos de Sesión, A4-0207/96.
- PÉREZ, Teresa (1996a) "El comercio catalán debate abrir los jueves 12 horas Barcelona" in El Periódico, 10 de febrer 1996.
- PÉREZ, Teresa (1996b) "Turisme de Barcelona reclama que el comercio abra al mediodía" in El Periódico, 15 de novembre 1996, pp. 45.
- PLA ESTRATÈGIC BARCELONA 2000 (1995) Qüestionari de l'Associació Pla Estratègic Barcelona 2000 per desenvolupar el pla de qualitat de Barcelona. Resultats provisionals, Barcelona, Associació Pla Estratègic Barcelona 2000. Document mecanografiat.
- RICARD, Philippe (1995) "Alemania discute la implantación de las 35 horas semanales" in El País, 15 d'octubre de 1995, pp. 19.
- TADDÉI, Dominique (1992) "Le temps de travail dans les services" in Futuribles, 165-166 pp. 205-214.
- WHITE, Michael (1989) Reducción de la jornada de trabajo. Posibilidades y perspectivas Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.

WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP OF THE INSTITUTE OF BRITISH
GEOGRAPHERS (1984) Geography and Gender. An introduction to
feminist geography London, Hutchinson.

5. Temps i vida quotidiana de les dones de Barcelona a la franja central de la vida

Aquest capítol és el principal de la tesi, és el capítol que conté els resultats del treball de camp desenvolupat i de la seva posterior explotació i per tant el que pretén aportar noves informacions sobre el tema que ens ocupa, il·luminades pels diferents elements abordats tant en el context teòric, com en el context temàtic desenvolupats precedentment.

Les principals fonts amb que comptem per dur a terme aquesta descripció i anàlisi de l'ús del temps per part de les dones barcelonines són les que resulten del treball de camp realitzat en les diferents fases de la investigació: d'una banda les transcripcions de les entrevistes en profunditat realitzades a dones del barri de Sants i d'altra banda l'explotació de la base de dades resultant de la codificació i gravació dels qüestionaris de l'Enquesta sobre l'ús del temps realitzada a les dones barcelonines de 25 a 50 anys. Tal com s'ha explicat detalladament al capítol 2, al qual ens remetem, es tracta de dues fonts d'informació ben diferenciades, tant pel que fa a la metodologia utilitzada com pel que fa a l'àmbit geogràfic objecte d'estudi. Tot i així, i tal com s'ha justificat amb anterioritat, hem optat per utilitzar-les de manera conjunta en aquesta anàlisi per la seva gran complementarietat i coincidència en les tendències que se'n desprenen.

Intentarem seguir aproximadament el mateix esquema en l'exposició de resultats dels diferents apartats. Com a norma general emprendrem el treball amb l'anàlisi de les dades quantitatives provinents de l'Enquesta, per passar a continuació a analitzar i comentar la informació provinent de les entrevistes en profunditat. Hi ha però tres casos en que hem invertit l'ordre de l'exposició en benefici d'una millor comprensió del text, ens referim als apartats 5.3.1., 5.3.5 i 5.3.6., dedicats respectivament a l'organització i la planificació del treball domèstic, a les estratègies de gestió del treball domèstic i a les interrelacions entre treball professional i treball domèstic.

També cal dir que no disposem d'ambdues fonts per tots els temes tractats, és a dir que hi ha apartats del text que es corresponen a qüestions plantejades en una de les fases de la recerca i no en

l'altra, per exemple qüestions introduïdes al qüestionari de l'Enquesta que no van ser tractades en les entrevistes en profunditat prèvies. Per això a l'inici de cada apartat també especificarem quines són les fonts de què ens servim per elaborar l'anàlisi corresponent. De tota manera i com a indicació general, podem dir que sempre que es parla de percentatges, mitjanes o qualsevol altra dada de caràcter quantitatiu, ens estem referint a informació provinent de l'Enquesta. Això no vol dir que en l'anàlisi i la interpretació d'aquestes dades no ens inspirem també en la informació i l'experiència de l'anàlisi qualitativa.

5.1. Percepció i vivència del temps quotidià: l'estructuració de la jornada

Les dades obtingudes en l'Enquesta³⁰ ens permeten fer el recompte del temps utilitzat quotidianament per les dones per la realització de les principals activitats que omplen la jornada: temps per treballar, per dormir, temps lliure... Si aquesta informació la presentem en forma de mitjanes i l'agreguem, obtenim la distribució del temps al llarg de la jornada per part de dones en situacions diverses i amb característiques específiques i això ens permet comparar la jornada d'unes i altres.

D'altra banda, les informacions recollides en les entrevistes en profunditat ens aporten rics testimonis de la descripció que les pròpies dones fan d'aquesta successió d'activitats, posant més o menys èmfasi en allò que consideren essencial, obviant allò que potser tot i fer habitualment no consideren determinant, basant-se més en la seva pròpia percepció, que en la quantitat de temps estrictament invertida en cada activitat. També ens parlen de com viuen el temps del cap de setmana, en què creuen que es diferencia de les jornades laborables i quins són els elements o factors que en un o altre temps intervenen per facilitar o per complicar l'organització del temps quotidià de les dones.

L'estudi de la jornada quotidiana de les dones barcelonines de 25 a 50 anys, a partir de les dades de l'Enquesta sobre l'ús del temps, ens ofereix un indicador sintètic dels diferents tipus de temps que la conformen i que després anirem analitzant amb més detall. La distribució del temps al llarg d'un dia estàndard ens permet veure quin és el grau de compatibilització i d'influència mútua entre els diferents temps de treball i de no treball, per fer-nos càrrec de les dificultats que implica la conciliació de jornades dobles amb lògiques temporals divergents.

Per fer-ho utilitzarem les mitjanes de distribució dedicades a cada

³⁰ La caracterització de la mostra es pot trobar a l'annex 5.

tipus d'activitat pel conjunt de les dones entrevistades. Cal tenir en compte que, d'acord amb la metodologia utilitzada, es tracta d'estimacions subjectives efectuades per les pròpies entrevistades, i que per tant poden subestimar o subvalorar, en funció del seu sistema de valors i percepció personal, el temps que declaren dedicar a cada una de les activitats seleccionades, respecte el temps que realment hi dediquen. Aquesta desviació és més accentuada en referència a determinades activitats, com per exemple en el cas del treball domèstic i de cura. D'altra banda també hem de relativitzar el valor d'aquestes mitjanes globals en el sentit que no es corresponen amb cap vida quotidiana concreta, sinó amb la suma o agregació de les vides de totes aquestes dones.

Les activitats seleccionades per fer aquest resum de la jornada quotidiana fan referència al temps que habitualment es dedica cada dia a dormir, a treballar -distingint el treball professional, pagat o productiu, del treball no pagat o reproductiu-, el temps dedicat als desplaçaments quotidians per anar i venir del treball i per anar i venir de l'escola dels fills i filles, i finalment el temps lliure. Tenint en compte que la suma de les hores i minuts que es declaren dedicar al conjunt d'aquestes activitats no sol abastar les 24 hores de la jornada, això fa que obtinguem, per resta, el que hem anomenat temps no assignat. Aquest temps no assignat correspon al conjunt d'activitats que no han estat individualitzades, com per exemple el temps d'higiene i manutenció personals, altres desplaçaments..., així com al temps corresponent a la subvaloració que s'hagi pogut produir en l'estimació del temps dedicat a cada una de les activitats prèviament diferenciades.

El gràfic resum de la distribució del temps d'una **jornada laborable** qualsevol (vegeu el gràfic 5.1.1. a l'annex 5) pel conjunt de les dones entrevistades, ens permet observar que el temps dedicat a dormir és el més extens, gairebé set hores. La resta del temps, les altres 17 hores, tenen com a principal protagonista el treball, que en conjunt representa per aquest col·lectiu a la vora de nou hores diàries. Aquest temps de treball es reparteix de manera bastant equitativa entre el treball productiu i el treball domèstic i de cura de les persones, encara que amb un lleuger avantatge pel

segon. Ara bé, cal tenir en compte que mentre que pràcticament totes les dones entrevistades declaren fer treball reproductiu en menor o major mesura, el treball productiu només és assumit per aproximadament un 60% de les entrevistades, de manera que la càrrega d'aquest tipus de treball per les dones ocupades és força més gran del que expressa aquesta mitjana global.

A més d'aquest temps principal dedicat al treball cal afegir aproximadament mitja hora diària, reservada als desplaçaments quotidians, és a dir els que es fan per anar i venir del treball o per anar i venir de l'escola. Finalment l'estimació del temps lliure comptabilitza dues hores i vint minuts diaris de mitjana. Si sumem tots aquests temps i els comparem amb les 24 hores del dia en resulten 5 hores i mitja de temps no assignat, que és el que correspondria a totes les activitats no enumerades i a la part subvalorada de les que s'han especificat.

La distribució de la **jornada durant els dies del cap de setmana** (vegeu gràfic 5.1.2. a l'annex 5) presenta les variacions que lògicament es deriven d'una menor importància del temps de treball productiu, al tractar-se de dies festius per la major part de la població treballadora, i que en aquest cas es limita a 39 minuts diaris de mitjana, més cinc minuts corresponents a desplaçaments al treball. Contràriament, el temps de treball reproductiu augmenta lleugerament respecte als dies laborables, assolint les 4 hores i 49 minuts de mitjana, és a dir que en aquest cas no es correspon amb els dies de descans que es preveuen pel cas del treball productiu, sinó que més aviat aquest tipus de treball augmenta.

El temps lliure, com és lògic i com a conseqüència de la reducció del temps de treball productiu, és el que més augmenta durant aquests dies, arribant a assolir les sis hores i mitja diàries de mitjana. Per això el temps del cap de setmana és generalment un temps que també s'associa amb el descans i el repòs, excepte per aquelles persones que justament treballen durant aquests dies.

Aquesta distribució temporal de la jornada és molt heterogènia segons quina sigui la situació personal de la dona entrevistada, per

això hem seleccionat algunes variables bàsiques com l'edat, la situació laboral i el tipus de llar, per fer una aproximació a la distribució temporal de la jornada dels dies laborables en funció d'aquestes característiques.

L'estructura per edats, estudiada en grups quinquennals, és el tret que revela menys diferències entre grups de dones, perquè de fet ja treballem amb una franja d'edat força restringida i per tant més homogènia, de només 25 anys, mentre que si cobríssim l'arc temporal del conjunt de la vida, aquestes diferències respecte a les dones molt grans o molt joves serien molt més remarcables. Si observem els resultats de les mitjanes per cada tipus de temps identificat (vegeu gràfic 5.1.3. a l'annex 5) veiem que el temps dedicat a dormir és pràcticament el mateix en tots els casos, situant-se al voltant de les set hores, tal com havíem observat pel conjunt d'entrevistades, apreciant-se únicament una lleugera tendència a la reducció d'aquest temps a mida que augmenta l'edat. En el temps dedicat al treball productiu les diferències són més importants, però també en aquest cas s'observa una tendència segons la qual el temps dedicat al treball productiu disminueix a mesura que augmenta l'edat, en complementarietat amb la tendència oposada i més marcada respecte al treball reproductiu, on la diferència entre les dones més joves i les més grans supera les dues hores diàries de mitjana. Com a conseqüència de l'acumulació dels temps d'ambdós treballs el temps lliure varia molt poc i representa entre dues i tres hores diàries, amb una expressió mínima entre el grup de 30 a 34 anys.

La distribució de la jornada segons el **tipus de llar** ens aporta elements de diferenciació més interessants, principalment pel que fa a la càrrega de treball (vegeu gràfic 5.1.4. a l'annex 5). Les dones que viuen soles són les que més temps dediquen al treball productiu, més de sis hores diàries de mitjana, a partir d'aquí el temps de treball productiu tendeix a disminuir a mida que augmenta el nombre de persones a la llar: parella, fills i filles..., fins arribar a la cota mínima de quasi quatre hores diàries de mitjana per les que conviuen amb parella i fills i filles. La contraposició d'aquesta situació la tenim en el treball domèstic, ja que són justament

aquestes llars més nombroses i sobretot si les criatures són petites, aquelles on les dones fan més hores de treball domèstic, entre cinc i sis hores diàries de mitjana, mentre que per les dones que viuen soles aquestes tasques no suposen més d'un parell d'hores cada dia. Aquestes darreres són també les dones que disposen de més temps lliure, seguides de les que formen llars monoparentals amb fills o filles majors de catorze anys. Les que conviuen amb parella i criatures petites són en canvi les que declaren disposar de menys temps lliure.

La **situació laboral** de les dones entrevistades és també molt més significativa que l'edat a l'hora de matisar diferències (vegeu gràfic 5.1.5. a l'annex 5). Distingim quatre grans grups: treballadores, aturades, mestresses de casa i altres inactives (estudiants, incapacitades...). Com és lògic el treball productiu pren temps únicament a les dones ocupades, per les quals representa unes set hores diàries de mitjana, un temps que clarament correspon a una dedicació majoritària al treball a temps complet, i que quedava desdibuixada a la baixa a l'aplicar-la al conjunt de la població entrevistada. A més, a aquestes set hores diàries de treball cal sumar-hi 37 minuts diaris de mitjana corresponents al temps de desplaçament al treball.

La dedicació temporal al treball domèstic també està força influenciada per la situació laboral, ja que la implicació en el treball productiu porta aparellada una lògica reducció del temps quotidià dedicat al treball domèstic, que es tradueix en unes tres hores diàries de mitjana de treball domèstic, mentre que contràriament les mestresses de casa són les que més temps hi dediquen, més de set hores diàries, equiparant-se amb qualsevol dedicació professional. Les aturades i les inactives es troben en una situació intermitja. Si suméssim les hores dedicades al treball productiu i al treball domèstic veuríem una clara expressió de la sobrecàrrega de les dones treballadores, que treballen una mitjana de 51 hores setmanals, bastant superiors a les 38 hores setmanals de treball de les mestresses de casa.

Com a resultat d'aquesta diferència trobem que la disponibilitat de

temps lliure és també força variable, encara que en aquest cas qui declara tenir-ne més són les dones aturades amb quatre hores diàries de mitjana, les mestresses de casa queden bastant per sota amb dues hores i mitja, mentre que les dones treballadores són les que disposen de menys temps lliure, tan sols dues hores diàries de mitjana.

La descripció de la jornada quotidiana, és a dir l'enumeració del seguit d'activitats que la persona entrevistada acostuma a fer des de que es lleva fins que se'n va a dormir, era generalment la primera qüestió abordada en les entrevistes en profunditat. Les experiències descrites en les entrevistes enriqueixen l'anàlisi quantitativa feta fins ara quan, per exemple, les dones entrevistades descriuen la seva jornada quotidiana i sobretot per com posen de manifest les dificultats que es deriven de la necessitat de conciliar dues jornades: la del treball productiu i la del treball reproductiu, cadascuna amb el seu propi ritme temporal. Solen expressar-la en termes de corredissa, com un equilibri entre les múltiples tasques que al llarg de cada dia han d'aconseguir realitzar.

Enmig d'aquesta jornada, la centralitat del treball professional i pagat és ben patent i no s'expressa només en termes de quantitat d'hores, sinó que s'imposa per la rigidesa temporal que implica, i que fa que la resta d'activitats de la jornada s'hi hagin d'adaptar. És per això que es valoren molt positivament les opcions de flexibilitat horària, tant en el temps de treball com en el temps d'oferta dels serveis, ja que amplien les possibilitats d'elecció de la persona implicada.

Llevar-me a un quart de set, o llevar-me a dos quarts de set, l'aseo personal, recollir la cuina, recollir la roba que tens estesa del dia abans, preparar l'esmorzar, esmorzar a casa, i recollir, deixar-ho tot recollit i venir a treballar (...) Després fer el sopar, sopar, rentar els plats, o planxar, o el que sigui i a dormir.
(NATI, 42 anys, funcionària)

Te'n vas a treballar, has de fer la teva feina. Tornes... Des d'allà truques a casa, truca als nens, encarregues el menjar per telèfon, normal... I, aleshores, de seguit tornes a casa, fas el dinar, dines, el que sigui, apiles les coses, si has de llegir alguna cosa, fer alguna cosa, te'n tornes a treballar. I quan tornes a la nit, sigui l'hora que sigui, aleshores, bé, comences a fer el sopar, doncs, posar rentadores, fas el dinar de l'endemà,

atens els nens amb els estudis, o diversions, o el que sigui del nen... I et dutxes tu, i t'arregles, vull dir, quan ja has fet una volta a la casa, vull dir, lo normal... I quan te'n vas a dormir, doncs, acostumen a ser les onze de la nit...

(ELVIRA, 46 anys, aturada amb feines eventuais)

Encara que es tracti d'una minoria, també hi ha dones que treballen en horaris diferenciats dels del comú de la població: a la nit, els dies festius, per torns... En aquest cas la jornada quotidiana també ve marcada i estructurada per les característiques específiques del treball professional, potser d'una manera encara més intensa, ja que els dies en que es treballa, l'activitat professional pot arribar a ser tan concentrada i absorbent que aquests siguin percebuts com inexistents.

Depèn del torn que faci. Si treballo al matí m'aixeco cap a dos quarts de sis, fem un esmorzar molt ràpid a casa, comencen a treballar a dos quarts de set, és una feina d'atenció al públic, treballem vuit hores, tenim un descans d'uns 20-25 minuts a mitja jornada i després normalment deixo el dinar fet a casa la nit abans i després de dinar fem una migdiada petita i jo si tinc coses a fer a casa faig coses a casa, comprar... i si no tinc res a fer sortim al carrer o a la platja una mica, sopem d'hora a les nou o així perquè hem de matinar.

(PURA, 34 anys, treballadora de transports)

El temps de treballar jo és divendres, dissabtes i diumenges a les nits. Llavors, per a mi aquests tres dies no existeixen perquè faig horari concentrat, amb més de deu hores. I, llavors, res, dormo, faig la vida completament a l'inrevés de tothom. Allò que arribes aquí, vas a comprar el pa, veus que tothom s'aixeca i tu te'n vas a dormir. I res, no faig res més que una mica dormir, treballar i tornar a menjar i tornar a treballar. La resta de la setmana, un dia normal, doncs, menys el dilluns que encara m'adapto al canvi d'horari.

(ANDREA, 25 anys, periodista)

Quan les entrevistades es refereixen a la jornada quotidiana del cap de setmana també incorporen elements valoratius. Aquests dies suposen un trencament del ritme quotidià, una possibilitat de fer allò que no es pot fer durant la setmana laboral, com ara descansar, dormir o passejar, de mantenir relacions socials familiars o d'amistat... Tot i així aquests dies no s'identifiquen amb el descans en un sentit global, sinó que encara que normalment hi hagi el descans del treball professional, aquest no s'acompanya del descans en el treball domèstic, ans al contrari, aquest tendeix a

augmentar per la major presència de les persones a les llars i per la necessitat de recuperar treball endarrerit durant la setmana i de fer gestions o compres que no es poden fer durant la setmana per la coincidència dels horaris d'obertura amb els horaris de treball.

El cap de setmana és el dia que s'ha de comprar. És el dia que s'ha de comprar per tota la setmana. És el dia que s'ha de cuinar i congelar i fer les coses de tota la setmana. O sigui, que és un dia de plaça, un dia de cuina, un dia de més rentadores, un dia que has de treure tota la planxa més així... O sigui, has de fer tot el que és la feina de casa.
(ELVIRA, 46 anys, aturada amb feines eventuais)

El cap de setmana és diferent. Vull dir, hi ha molts caps de setmana que ni tant sols surto de casa, pràcticament. Vaig dissabte a comprar, això sí. A comprar, tot el que pugui comprar de menjar i tot això... Vull dir, ja em quedo a casa, ja pràcticament no surto. Llavors, doncs, ja aprofito per planxar, per fer coses que durant la setmana poder no puc fer.
(BERTA, 43 anys, agent d'assegurances)

La compra de la setmana la faig, i en singular, normalment els dissabtes al matí, no tots els dissabtes perquè si tinc alguna altra cosa... i la veritat és que si ens quedem a Barcelona sobretot posar rentadores, posar rentadores i estendre roba, això bàsicament el cap de setmana és molt important si ens quedem a Barcelona, si no, doncs no ho fem.
(PEPA, 34 anys, tècnica d'educació)

Aquesta situació encara és més accentuada quan a les llars hi ha criatures petites. Les dones que es troben en aquesta situació són les que disposen de menys temps, tant durant la setmana com durant el cap de setmana, i a més són aquelles per les quals el ritme de la jornada quotidiana està més encotillat, ja que la presència de criatures, sobretot si són petites, marca els horaris dels àpats, el temps de dormir... i la resta de la família s'ha d'adaptar a aquesta pauta.

Bé, bàsicament el nen et marca el ritme. En lloc d'anar en contra vent anem a favor del vent. Ell s'aixeca a dos quarts de vuit, doncs, nosaltres tranquil.lament a dos quarts de vuit esmorzem. Ell dina a quarts d'una, nosaltres dinem a quarts d'una.
(M.PILAR, 29 anys, biòloga, 1 fill de 2 anys)

Recapitulant la jornada quotidiana

Aquesta doble aproximació a la jornada quotidiana de les dones barcelonines a la franja central de la vida, és alhora el punt de partença de l'anàlisi sobre l'ús del temps i el seu resum més eloqüent. El treball, entès de manera genèrica, és el temps central i el que ocupa més temps de la jornada, especialment durant els dies laborables. Sumant el temps de treball productiu i el temps de treball reproductiu obtenim una mitjana de més de 9 hores diàries, una xifra que depassa els límits d'una jornada de treball fixada habitualment al voltant de les vuit hores diàries o de les 40 hores setmanals de treball. A aquestes 9 hores diàries s'hi han d'afegir a més a més unes altres 5 hores diàries de treball durant els dies del cap de setmana, que no suposen per les dones una interrupció del treball, donant lloc a setmanes amb més de 50 hores de treball com a mitjana per aquest col·lectiu de població femenina. La sobrecàrrega de les dones, a la que sovint es fa referència, queda doncs prou explicitada amb aquestes xifres, que a més a més creiem que tendeixen a ser subvalorades, sobretot pel que fa referència al treball domèstic³¹.

L'especificitat de les situacions personals d'aquestes dones, manifestada en variables com l'edat, la situació laboral i el tipus de llar, pot accentuar o alleugerir el pes d'aquesta sobrecàrrega. Així, i per posar l'exemple més extrem, veiem que les dones més atrafegades, les que més hores treballen i les que disposen de menys temps lliure, per l'acumulació de situacions absorbents en una mateixa persona, són les dones ocupades i que conviuen amb parella i fills o filles menors de catorze anys, situació en la que es troben especialment les dones que tenen de 30 a 39 anys. A l'altre extrem hi solem trobar les dones més joves, les aturades i les que viuen soles.

³¹ M.Ángeles Durán (1988) ens recorda que el que expressen les dones quan parlen del treball domèstic que realitzen sovint no és res més que un "recompte de mínims".

5.2. Temps venut: el treball productiu o professional

5.2.1. Ocupació i condicions contractuals

Segons es desprèn dels resultats de l'Enquesta, entre el conjunt de dones entrevistades que estan ocupades, i que representen un 60,8% del total d'entrevistades, podem diferenciar diversos grups professionals. Els que concentren més treballadores, amb gairebé un terç del total cadascun, són el grup de professionals i tècniques i el grup de les que treballen en serveis administratius. Les comerciants i venedores comprenen un 15% i el personal de serveis domèstics un 12%. Un grup força minoritari és el de les dones que treballen a la indústria i l'artesania, i que es correspon amb el caràcter predominantment terciari de la ciutat, amb només un 5%, mentre que per sota de l'1% hi trobem les directores, gerents i el personal agrícola. D'acord amb aquesta classificació, el comerç i l'hostaleria són els sectors d'activitat que concentren un major nombre d'ocupades, al voltant del 18%, seguit amb poca diferència per l'educació i els serveis a les empreses. No gaire lluny, però per sota del 15%, trobem la sanitat, l'administració, la indústria i altres serveis.

El tipus de contracte és també un indicador de la flexibilitat del temps de treball, encara que en aquest cas no ens referim al temps quotidià, sinó al temps de la vida laboral o la carrera professional. De fet la major part de les entrevistades ocupades, un 60%, disposen de contractes de treball de durada indefinida, que encara que això suposi cada cop menys garantia, sempre dóna una mica més de marge de seguretat que el que ofereixen els altres tipus de contractes. En aquesta darrera situació es troben la resta de dones treballadores entrevistades, d'aquestes un 21% disposen de contractes temporals, un 9,6% treballen per compte pròpia, mentre que un 7,5% declaren treballar sense cap mena de relació contractual, és a dir que treballen en l'economia submergida sense cap mena de garanties ni de drets laborals.

Tal com es manifesta en les entrevistes en profunditat fetes a

dones amb treballs precaris, aquestes situacions laborals irregulars o variables tenen molta incidència en la vida quotidiana de les dones que les pateixen, ja que la incertesa de les perspectives els impedeix saber amb què compten a mig o a llarg termini, tant pel que fa a disponibilitat de temps com a disponibilitat financera, i això no els permet muntar una organització familiar i domèstica estable o bé passa que quan la tenen muntada una nova situació laboral els obliga a trasbalsar-la.

Últimament bastant més complicat perquè al no tenir una feina fixa, no et pots programar els horaris. Aleshores jo estic també molt depenent de..., faig no exactament el que t'he dit dels horaris perquè estic molt pendent també dels horaris dels altres.

(ELVIRA, 46 anys, aturada amb feines eventuais)

Si yo, por ejemplo, tuviera un trabajo fijo, digamos, que ya me dedicaría, o ya me lo organizaría mucho mejor. ¿Por qué? porque me entra un dinero fijo con el cual yo puedo, pues, decir "pues, mira, si me tengo que levantar a las ocho y a la niña no la puedo llevar, pues, y me busco unas ayudas".

(IRENE, 35 anys, representant)

5.2.2. Horari i temps de treball

Estudiarem diferents aspectes relatius a l'horari de treball: la quantitat de temps treballat i com es distribueix, el tipus de jornada, les hores d'entrada i sortida del treball i finalment els desitjos i les valoracions respecte el temps de treball expressats per part de les dones entrevistades. Per les dues primeres qüestions la font utilitzada és únicament la base de dades de l'Enquesta, mentre que pels dos darrers aspectes, però especialment pel que fa a les valoracions sobre el temps de treball, les dades quantitatives de l'Enquesta s'enriqueixen amb les aportacions de les entrevistes en profunditat.

5.2.2.1. La durada del temps de treball

Un 86% de les dones entrevistades ocupades treballa a temps complet³², dada que concorda amb els percentatges observats pel conjunt de la població femenina espanyola on, com hem vist al capítol 4, la proporció de treball a temps parcial entre les dones ocupades està molt per sota del que és habitual en els països europeus del nord. És interessant recordar que justament en el nostre cas la dada no fa referència al conjunt de la població femenina, sinó únicament a les dones de 25 a 50 anys, aquella franja d'edat que hem dit que es caracteritzava per la sobrecàrrega de responsabilitats, és a dir que queden fora les que podrien estar teòricament més disponibles pel treball, les dones molt joves, que segurament encara no han tingut descendència i les dones més grans, que si són mares ho són de fills i filles més grans i per tant menys dependents i absorbents.

En conjunt doncs tenim que un 14% de les ocupades treballa a temps parcial, menys de 30 hores per setmana, un 33% de 30 a 39 hores, un majoritari 43% de 40 a 49 hores i únicament un 10% treballen més de 50 hores setmanals (vegeu gràfic 5.2.1. a l'annex 5). Si ens referim únicament a les hores treballades els caps de setmana observem que la major part de les ocupades, un 77,4% no treballen ni dissabte ni diumenge, un 15,6% hi inverteix menys de 10 hores i només un 7,1% treballa més de 10 hores al llarg del cap de setmana.

Entre les variables que influencien aquesta durada del temps de treball destaquem l'edat, el tipus de llar, el tipus de contracte, la categoria socioprofessional i l'activitat de l'empresa.

L'edat, tal com hem vist que passava pel cas de la distribució de la jornada, no és una variable gaire explicativa, sinó que les tendències són, en tots els grups d'edat, similars a les observades per la mitjana (vegeu taula 5.2.1. a l'annex 5). Potser l'únic que destaca és el fet que entre les dones més joves n'hi ha més que

³² Hem considerat com a treballadores a temps complet les que treballen 30 hores setmanals o més, mentre que considerem treballadores a temps parcial les que treballen menys de 30 hores setmanals.

treballen moltes hores i entre les més grans n'hi ha més que treballen poques hores. Aquest sembla ser un efecte generacional combinat amb l'edat, que manifesta la tendència entre les generacions de dones més joves de ser més presents i amb més intensitat i continuïtat en el mercat de treball. Si això es confirma en el futur les diferències que avui s'observen tendrien a desaparèixer amb el pas del temps.

Pel que fa al **tipus de llar** (vegeu taula 5.2.2. a l'annex 5) s'observa una tendència a treballar un major nombre d'hores setmanals entre les dones que viuen en llars monoparentals o en les llars classificades com d'altres tipus, segurament per una major necessitat d'ingressos d'aquestes llars, encara que el reduït nombre de casos en aquestes situacions demana prudència alhora d'interpretar la dada. Pel que fa a la resta de llars cal destacar les relativament escasses diferències, pel que fa a hores treballades, entre les dones de llars formades per parelles amb fills o filles i les dones de famílies formades únicament per la parella, mostrant que les dones que decideixen seguir treballant ho fan amb la mateixa intensitat tant si tenen criatures com si no les tenen.

El **tipus de contracte** també té influència en la quantitat de temps treballat setmanalment (vegeu taula 5.2.3. a l'annex 5). La primera diferència es dona entre les dones que treballen contractades i les que no, entre les primeres les jornades de 40 a 49 hores són les més habituals, mentre que entre les que treballen sense contracte són més freqüents les jornades més curtes, per sota de les 30 o fins i tot per sota de les 20 hores setmanals. Aquestes dedicacions parcials al treball productiu responen a situacions molt diverses, on el treball es pot produir uns dies, unes hores o per períodes indeterminats i imprevisibles al llarg de la setmana o de l'any, variabilitat que incideix en la irregularitat de la situació contractual.

Pel que fa a les dones contractades per realitzar el seu treball, les que tenen contractes més estables, de tipus indefinit o els propis de la funció pública, s'associen majoritàriament al treball a temps complet, amb jornades setmanals d'entre 30 i 49 hores, en la

primera franja hi trobaríem sobretot les funcionàries i en la segona les contractades per l'empresa privada. En canvi entre les dones que tenen contractes a temps parcial, tot i que les jornades d'entre 30 i 49 hores són també les majoritàries, són més freqüents tant les jornades molt llargues, de més de 50 hores setmanals, com les jornades a temps parcial, de menys de 30 hores setmanals.

Les dones que treballen per compte pròpia, tot i ser les menys nombroses, destaquen per ser les que fan jornades més llargues, amb més de la meitat d'aquestes treballant més de 40 hores setmanals. Aquesta situació és bastant comuna entre els qui treballen com autònoms en certes activitats professionals, comercials o petits negocis que sovint només funcionen amb aquest grau d'autoexplotació manifestat en la durada de les jornades desenvolupades. D'altra banda a vegades aquestes activitats es fan a domicili o tenen l'habitatge integrat en el mateix espai de treball i això dificulta la separació clara entre l'univers del treball domèstic i el professional, d'aquí també la dificultat d'establir un recompte exacte i de que hi pugui haver una sobrevaloració de les hores treballades.

Pel que fa a les **categories socioprofessionals** i la seva relació amb la durada del temps de treball (vegeu taula 5.2.4. a l'annex 5) es poden apuntar tendències per cada una de les tres categories definides³³, encara que en totes elles és comú que la majoria de les dones treballin entre 30 i 49 hores setmanals. Per exemple entre les dones de la categoria alta s'observa un major pes relatiu de les que treballen 50 o més hores setmanals, situació que s'associa amb els horaris flexibles que practiquen moltes empresàries i professionals liberals i que en la pràctica es tradueixen en una gran acumulació d'hores de treball al llarg de la setmana. Entre les dones de la categoria mitjana predominen les que treballen de 30 a 39 hores, probablement a causa de l'elevada presència de tècniques en les diferents administracions, on les jornades inferiors a 40

³³ Distingim categoria alta (empresàries i professionals liberals), mitjana (directores, gerents, tècniques superiors i tècniques mitjanes) i categoria baixa (encarregades, capataces, administratives, obreres i treballadores dels serveis).

hores són més freqüents que en l'empresa privada. Pel que fa a les dones classificades en la categoria baixa, les més nombroses, tot i que més de la meitat treballen 40 hores setmanals o més, mantenen una proporció lleugerament més alta que els altres grups de les que treballen menys de 30 hores setmanals, associada a la major presència de jornades a temps parcial.

El darrer indicador de que disposem sobre la durada de les jornades laborals és el de l'**activitat de l'empresa**, on determinats sectors o subsectors es destaquen per la seva especificitat (vegeu taula 5.2.5. a l'annex 5). Concretament l'administració i l'educació es caracteritzen pel predomini clar de les jornades de 30 a 39 hores, fet relacionat amb l'elevada presència femenina en aquests sectors de l'economia. El sector de la indústria presenta una forta homogeneïtat horària, amb un rotund predomini de les jornades de 40 a 49 hores setmanals. Finalment els sectors del comerç i de l'hostaleria es caracteritzen per una major presència de les jornades més llargues i exigents, ja que més d'una quarta part de les ocupades en aquests sectors declaren treballar més de 50 hores setmanals. En el sector dels serveis personals i domèstics és on s'observa una diversitat més gran de situacions, destacant la incidència de les jornades més curtes i a temps parcial.

5.2.2.2. Tipus de jornades laborals

A l'estudiar la tipologia de les jornades laborals realitzades per les dones entrevistades (vegeu gràfic 5.2.2. a l'annex 5) veiem que es dona un clar predomini, de més del 80% dels casos, del que podríem anomenar jornades convencionals o estàndard, és a dir de jornades realitzades en el marc del dia solar, durant els dies laborables i amb horaris d'entrada, sortida i de pauses establerts i fixos al llarg de la setmana o de l'any. Hi podríem distingir els horaris de tipus continuat o intensiu i els horaris partits.

L'horari de tipus continuat o intensiu és el que té una major incidència, ja que declaren fer-lo el 44,7% de les entrevistades ocupades, mentre que l'horari partit, amb dues o més hores

d'entrada i sortida, és l'habitual per un 38,8% de les dones ocupades. Cal matisar el resultat referent a la jornada continuada, probablement sobrevalorat, en el sentit que inclou tant els horaris realment intensius, caracteritzats per una única hora d'entrada i de sortida del treball, com el cas de certs horaris partits, però que són percebuts i declarats com a continuats quan per exemple s'opta per no abandonar el lloc de treball durant la pausa del migdia, assimilant aquest horari partit a un horari continuat, encara que el temps de la pausa no es comptabilitza com a temps de treball. Aquesta situació d'ambigüitat en la definició de la jornada és característica de determinades ocupacions i tendeix a ser més habitual quan el temps de pausa entre les dues franges horàries és curt o bé quan restar al lloc de treball durant la pausa és més avantatjós per raons econòmiques, de localització del lloc de treball o del domicili...

La resta d'entrevistades ocupades es reparteixen entre les jornades de tipus irregular, que afecten a un 11% del total, i les molt menys habituals jornades amb horaris flexibles i per torns, associades a determinades professions o sectors d'activitat, per exemple el sanitari. Encara que aquestes modalitats d'horari de treball siguin poc freqüents, ens interessa assenyalar-les perquè tot sembla indicar que la seva incidència tendirà a augmentar en el futur, en el marc dels processos de terciarització de l'economia i de flexibilització del mercat laboral en que estem immersos i que estan afectant molt particularment a les dones.

Tal i com està avui l'oferta de treball i l'elevada incidència de l'atur, no sembla pas que la determinació del tipus de jornada de treball a realitzar sigui quelcom que pugui ser decidit per la pròpia treballadora, en funció de les seves necessitats personals o familiars, sinó que l'establiment d'un o altre tipus de jornada o la modificació de la jornada habitual depenen més aviat de les necessitats de l'empresa. A vegades aquesta prioritat de les necessitats de l'empresa també s'ha combinat amb les reivindicacions del col·lectiu treballador, canalitzades a través dels convenis laborals, però gairebé mai s'admet la modificació de la jornada o l'horari en base a les necessitats, desitjos o demandes

personals, tret del que és estrictament obligatori per llei³⁴, quan s'escau. Si tenim en compte l'escassa presència de les dones en el moviment sindical, però molt especialment entre els quadres dels sindicats, no ha d'extranyar que la qüestió del temps de treball quedi masses vegades al tinter o es negociï en funció d'uns interessos que no són precisament els de les dones.

Al creuar les dades relatives al tipus de jornada amb altres variables s'observen molt poques diferències en relació a l'edat o al tipus de llar, la qual cosa concorda amb l'observació feta al paràgraf anterior, sobre qui decideix el tipus de jornada i en funció de què. Aquestes diferències les trobem més aviat en les variables que fan referència a l'ocupació, com per exemple el tipus de contracte, la categoria socioprofessional o l'activitat de l'empresa, més que no pas en les relacionades amb la situació personal de les entrevistades.

Si analitzem l'efecte de la **modalitat de contractació** en el tipus de jornada laboral realitzada observem que les diferències entre el pes de les jornades contínues i les jornades partides entre els diferents grups no són remarcables (vegeu taula 5.2.6. a l'annex 5). En canvi si ens fixem en els horaris no estandarditzats, però principalment els horaris irregulars, observem que tenen una major incidència a mida que creix la inestabilitat laboral: on són relativament menys importants és entre els contractes indefinits, augmenten el seu pes entre els contractes temporals i assoleixen el 30% del total en el cas de les dones que treballen sense estar legalment contractades. Aquesta dada no sorprèn si tenim en compte que les persones que treballen sense contracte estan més fàcilment sotmeses a situacions de treball anòmales o coactives, treball a preu fet, treballs eventuais, treballs unes poques hores o dies a la setmana amb horaris variables... El grup de les dones que treballen per compte pròpia també presenta una major proporció de les jornades no estàndards, que entre les ocupades contractades, en aquest cas la modulació de l'horari resulta de la combinació de les necessitats de l'activitat productiva i les necessitats personals,

³⁴ Per exemple la modificació de la jornada per permetre l'alletament matern dels nadons o la reducció de la jornada per tenir cura de fills i filles petits.

però el pes de la decisió recau en la pròpia interessada i això li permet aplicar pautes de flexibilitat en funció de les seves prioritats en cada moment.

Si creuem el tipus de jornada amb la **categoria socioprofessional** (vegeu taula 5.2.7. a l'annex 5) s'observa que tant a la categoria mitjana com a la categoria baixa predominen les jornades de tipus continuat, mentre que en la categoria alta, que inclou les empresàries i professionals, més de la meitat treballen amb jornada contínua, segurament perquè també són les que acostumen a fer les jornades més llargues en nombre d'hores i per tant les més difícils de concentrar. La resta de tipologies són molt menys habituals en nombre de casos, però permeten observar tendències. Per exemple els horaris irregulars augmenten el seu pes relatiu a l'augmentar la categoria socioprofessional, assolint el 18,5% del total en el cas de la categoria alta, dada que relacionem amb una elevada disponibilitat pel treball, que ja s'ha fet manifesta a l'estudiar el nombre d'hores setmanals treballades. Contràriament el sistema de treball per torns, que de tota manera és molt minoritari en tots els casos, tendeix a augmentar la seva incidència a mesura que decreix la categoria socioprofessional. Els horaris flexibles també són molt poc habituals i on més pesen és en la categoria mitjana.

Finalment l'anàlisi del tipus de jornada laboral en relació amb l'**activitat de l'empresa** (vegeu taula 5.2.8. a l'annex 5) ens mostra que aquest és un dels factors que més influeixen a l'hora de determinar el tipus de jornada laboral. Hi ha sectors que es caracteritzen pel predomini de la jornada partida, com per exemple la indústria, l'hosteleria, el comerç i els serveis a les empreses. En altres sectors en canvi hi ha un clar predomini de la jornada contínua, aquest és el cas de la sanitat o l'administració, mentre que a l'educació i a la resta dels serveis, tot i que la jornada contínua sigui la més freqüent, el pes de la jornada partida també és considerable. El pes dels altres horaris, flexibles, irregulars o per torns, és poc significatiu en tots els casos, on només destaca el 9% d'ocupades a la sanitat que treballen per torns, i que s'explica pels requeriments de determinats serveis, com ara els

serveis d'urgències. Els horaris irregulars i flexibles són sempre minoritaris, però en tot cas són més presents en el sector dels serveis personals i domèstics que en la resta.

5.2.2.3. Les hores d'entrada i sortida del treball

Les dones treballadores s'enfronten quotidianament als requeriments i limitacions que imposa l'horari de treball. Per la gran majoria d'elles i segons les dades de l'Enquesta, això vol dir un horari fix, amb hores determinades d'entrada i de sortida o amb molt poc marge de maniobra i flexibilitat en aquest aspecte, tal com s'ha vist en l'apartat anterior. Aquest apartat, per tant, fa referència únicament a aquestes dones, és a dir a les que treballen amb horaris fixos i que representen aproximadament el 85% del total d'ocupades.

Tal i com havíem observat que passava a l'estudiar els horaris dels serveis i els comerços de la ciutat, els horaris de treball també es caracteritzen per la seva forta homogeneïtat interna, especialment pel que fa referència les hores d'entrada, que es troben molt concentrades (vegeu gràfic 5.2.3. a l'annex 5). El 40% de les dones ocupades entren a treballar entre les 8H30 i les 9H30 del matí, mentre que un altre 40% ja ho ha fet amb anterioritat, és a dir que més de tres quartes parts de les dones treballadores entren a treballar abans de dos quarts de deu del matí. Un grup de vora del 8% registren aquesta hora d'entrada al treball entre les 9H30 i les 10H30, mentre que la resta ho fa de manera repartida al llarg del dia, amb petites puntes al voltant de les 14h i entre les 20h i les 21H, que segurament s'expliquen per les hores d'entrada dels torns de tarda o nit.

Tal com s'observa al gràfic 5.2.3. les hores de sortida del treball no es presenten tan concentrades com les hores d'entrada. Un grup destacable és el de les dones que surten de la feina al voltant de les 15H, hora que correspondria majoritàriament amb la sortida d'aquelles que treballen amb horari intensiu o continuat. El major nombre de sortides es produeix en la franja horària que va de les

16H30 a les 20H30, que concentra més de la meitat de les sortides del treball de la jornada, amb puntes molt marcades a les 17H i a les 20H. La resta d'hores del matí i sobretot a la nit i matinada tenen poca importància pel que fa a les sortides del treball. Fent balanç s'observa que hi ha una certa complementarietat entre les hores d'entrada i sortida, perquè les hores que són més habituals per una operació són les que ho són menys per l'altra. Hi ha també períodes que són infreqüents tant per les entrades com per les sortides, es tracta fonamentalment del període que va de les 0H fins les 5H de la matinada i també d'una breu franja entre les 11H i les 12H.

Un cop obtingut aquest panorama de les hores punta del treball de les dones barcelonines podem fer l'exercici de comparar-lo amb el panorama, que s'ha descrit al capítol 4, referent als horaris dels comerços i serveis de la ciutat. La conclusió que se'n desprèn és que hi ha una forta coincidència i per tant una incompatibilitat entre els horaris d'obertura de comerços i serveis i els horaris de treball de la majoria de dones ocupades. Habitualment les hores d'entrada al treball coincideixen amb les hores d'obertura o inici de l'activitat dels serveis o bé fins i tot es produeixen amb anterioritat a aquestes. Si a més a més tenim en compte que sovint moltes d'aquestes activitats es produeixen en llocs diferents i distanciats, cal que hi afegim un temps connectiu o de desplaçament, que encara complica més l'accessibilitat, perquè molts cops esdevé impossible que les persones puguin, per exemple, deixar els infants a l'escola o fer una gestió al banc i tenir temps de desplaçar-se fins al treball i arribar-hi a l'hora, tret d'aquells pocs casos de les persones que gaudeixen d'horaris flexibles d'entrada i sortida.

El mateix tipus d'incompatibilitat es produeix amb les hores de sortida. Si prenem el mateix exemple de les escoles ens trobem amb que més de la meitat de les dones treballadores surten de la feina després de les 16H30, per tant els és impossible arribar a temps per recollir els infants a l'hora de sortida de les escoles. No cal dir que aquest no és un problema exclusiu de les dones, sinó que els pares de les criatures són tan responsables d'aquesta i altres

feines com les mares, però encara que no disposem de les dades referents als treballadors ens atrevim a afirmar que les limitacions que pateixen a causa dels horaris de treball són les mateixes o fins i tot superiors pel major nombre d'hores treballades com a mitjana pel col·lectiu masculí.

Aquesta incompatibilitat també s'ha manifestat en les opinions expressades en algunes de les entrevistes en profunditat. Per exemple la forta homogeneïtat interna dels horaris de comerços i serveis esdevé un veritable problema per les persones que hi treballen, ja que habitualment no poden fer-ne ús per la coincidència de l'horari d'obertura amb el seu propi horari de treball.

Està mal combinat, no sé com es podria combinar... totes les botigues fem el mateix horari i si em vull anar a buscar unes sabates no puc sortir a buscar unes sabates, no puc sortir a mirar aparadors i el dia que surto està tot tancat. Jo crec que els de les botigues tothom es troba amb el mateix.
(MATILDE, 28 anys, empleada de comerç)

Aquesta és exactament la situació contrària a la que es troben les persones que treballen en horaris atípics o desestandarditzats: de nit, els dies festius... Tot i que pateixen altres inconvenients, precisament el seu horari de treball els permet gaudir dels serveis de funcionament habituals els dies laborables, sense les limitacions que pateixen els que estan treballant durant aquest període. Aquesta situació és la que també els permet evitar els problemes de tràfic, tan habituals a les àrees urbanes, o de congestió de les zones recreatives durant els dies que són festius per la major part de la població.

Per altra banda considero que els dies feiners també tenen la seva part positiva, que és que pots anar a comprar, pots fer coses, pots sortir, encara que sigui al contrari de la resta de la gent però et permet fer coses que normalment un dissabte i un diumenge no pots fer.
(PURA, 34 anys, treballadora de transports)

5.2.2.4. Desitjos i valoracions sobre el temps de treball

L'Enquesta aborda aquest tema de la valoració sobre el temps de treball a partir d'una primera pregunta genèrica que planteja si a l'entrevistada li agrada o no li agrada l'horari de treball que fa, per després demanar l'opinió sobre els possibles inconvenients de l'horari o les modificacions que es desitjaria introduir-hi. En l'apreciació general la major part de les entrevistades ocupades, un 73%, es mostren satisfetes amb el seu actual horari i només una quarta part manifesta que no li agrada l'horari de treball que fa. Això ens podria fer pensar que cerquem problemes on no n'hi ha i que la major part de les dones treballadores es mostren satisfetes perquè no tenen dificultats amb el seu temps de treball. Ara bé, si ens aproximem al tema a partir de qüestions molt més concretes, referides al tipus de jornada, les hores treballades... les apreciacions positives no són tant unànimes.

Per exemple, i seguint amb els resultats de l'Enquesta, si analitzem el grau de satisfacció en relació al **tipus de jornada** s'observa que les més satisfetes, un 85% del total, són les dones que treballen amb jornada intensiva. Per les que treballen amb jornada partida aquest grau de satisfacció, tot i ser majoritari, és el més baix, l'expressen un 61% de les que treballen amb aquest horari. Finalment entre les dones que treballen amb altres tipus d'horaris, destaquen per la proporció màxima de respostes favorables, les que treballen amb horaris de tipus flexible.

La major o menor satisfacció respecte l'horari de treball també la podem valorar en funció del **nombre d'hores treballades**. Aquí observem que el grau de satisfacció sobre l'horari practicat decreix a mida que augmenta el nombre d'hores treballades setmanalment, especialment entre les dones que treballen més de 40 hores setmanals, que són les menys satisfetes amb el seu horari de treball.

Pel que fa als principals inconvenients assenyalats en relació a l'horari de treball val a dir que una quarta part del total de dones ocupades troba que l'horari de treball és massa llarg, mentre que un

18% assenyala com a inconvenient la rigidesa de l'horari. Pel que fa a les implicacions de l'horari, en tant que signifiqui començar massa d'hora o sortir massa tard, un 35% de les ocupades es troba en el primer cas i un 26% en el segon.

Deixant de banda la valoració del que és l'horari realment practicat per les entrevistades, a través de l'Enquesta també es van explorar les valoracions respecte als horaris de treball teòricament desitjats, que poden coincidir o no amb l'horari de què es disposa realment (vegeu gràfic 5.2.4. a l'annex 5). En aquest supòsit, un clar 75% de les entrevistades ocupades preferirien treballar amb un horari intensiu i un 58,9% preferirien tenir una jornada flexible, mentre que només un 9,6% preferiria treballar amb jornada partida.

La possibilitat d'ampliar o reduir l'horari de treball, amb la corresponent variació en la remuneració, és contemplada per relativament poques dones: un 17,4% estarien disposades a reduir les hores treballades, mentre que un 26,5% estarien disposades a ampliar-les. Aquest darrer percentatge tendeix a augmentar a mida que decreix el nombre d'hores realment treballades, arribant a un 65% de respostes afirmatives quan es tracta de dones que treballen menys de 20 hores per setmana. Aquest resultat ens mostra una clara voluntat per part de les dones treballadores de situar-se en la franja central del mercat laboral, no només pel que fa a les hores treballades, sinó també per les implicacions que això té en les remuneracions i en el desenvolupament de les carreres professionals. Aquests punts de vista haurien de ser tinguts en compte en el marc de les polítiques d'ocupació, que sovint presenten el treball a temps parcial com la gran solució per les dones, decidint per elles sense valorar quina és la voluntat real de les dones al respecte, ni les implicacions que aquestes polítiques tenen en l'estructura de gènere de les societats.

Finalment el darrer indicador quantitatiu sobre la valoració del temps de treball fa referència a la pràctica de les hores extraordinàries. A la majoria de dones ocupades, el 67%, no li agradaria fer hores extraordinàries, mentre que fins a un 32% del total estarien disposades a fer-ne, un 27% a canvi de remuneració i

un 5% a canvi de temps de descans compensatori, segons una fórmula que encara és poc estesa però que té perspectives de desenvolupar-se en el futur.

Si recorrem ara a les entrevistes en profunditat trobem apreciacions que coincideixen força amb el que es desprenia dels resultats de l'Enquesta analitzats fins aquí. Pel que fa a les preferències de les dones ocupades per un o altre tipus d'horari de treball, és interessant parar atenció en quines són les raons que aquestes addueixen per justificar el que hem vist que era una clara preferència pels horaris de tipus intensiu o continuat. Les partidàries d'aquest tipus d'horari consideren que, per exemple, la jornada intensiva o continuada els permet estalviar temps de transport al treball i al mateix temps fer estalvis econòmics, al disminuir el nombre de trajectes diaris de casa a la feina i a l'inrevés, de quatre o més trajectes diaris a només dos. Igualment el fet de deixar lliure la meitat de la jornada en hores que són de funcionament habitual dels serveis i els comerços o d'obertura dels espais d'oci o formació, dóna un marge de llibertat per l'organització personal del temps molt més gran.

Fa temps que ho estem demanant, és la jornada continuada. Nosaltres fem dos cops l'any jornada continuada, les dues puntes del curs, al final i al començament i és evident que és clar sortir de l'escola a les dues o les tres amb les reunions fetes i tot, encara que aleshores encara hagi de dinar però et dóna una perspectiva de tarda...
(ALÍCIA, 37 anys, mestra)

De fet, i tal com hem vist, les jornades de tipus intensiu i les jornades flexibles són les més ben valorades per les dones, perquè són les que millor s'adapten als seus desitjos i a les necessitats de la seva vida quotidiana, especialment pel que fa a la compatibilització de l'àmbit laboral amb la resta d'esferes de la vida. Sembla clar que les preferències s'adrecen cap aquelles jornades que afavoreixen l'autonomia i l'autogovern del temps i que en canvi es rebutgen les opcions que donen un menor marge de maniobra pel que fa a l'organització personal del temps. Aquelles persones que treballen amb horaris flexibles n'estan molt satisfetes i valoren la seva situació com una mena de privilegi que

volen mantenir a tota costa.

No m'agrada estar lligada a un horari fix i vull que doni aquesta llibertat de bellugar-ho tot. De tot el que he fet fins ara el que més m'ha agradat és això, per les possibilitats que em dona de combinar-m'ho. Si aquell dia m'interessa començar a treballar més tard, m'ocupo de que tothom ho sàpiga i començo més tard. És l'ideal per mi.

(PAULA, 40 anys, administrativa)

M'ho puc combinar, si tingués un altre horari aniria "agobiada" però sé que si un dia al matí el nen el tinc amb febre, doncs bé, potser tinc un experiment en marxa i he perdut dos dies de feina però és la meva feina. No he de dir res a ningú.

(M.PILAR, 29 anys, biòloga)

Contràriament, quan aquesta flexibilitat s'expressa en funció de les necessitats de l'empresa o l'activitat productiva i es converteix en irregular i imprevisible perd tot el seu encant, aleshores ja no permet parlar d'autogovern del temps, sinó que la situació esdevé de desgovern i deixa de ser percebuda com un privilegi, per ser vista més aviat com un inconvenient.

Ho poden variar fins l'última setmana, ho varien amb poc temps, a vegades t'ho poden dir d'un dia per un altre: "em va més bé que vinguis demà en altre torn perquè falta gent o el que sigui..." normalment t'ho comuniquen i ja està.

(PURA, 34 anys, treballadora de transports)

Davant aquesta perspectiva fins i tot s'arriba a preferir la rigidesa de l'horari fix per davant de la flexibilitat horària laboral.

Fins ara havia fet d'administrativa i, llavors clar, de secretària més en concret. Llavors clar, és millor tenir un horari fix perquè sinó depens del caprici del cap de treballar més. Perquè si és per la feina, bé, t'adaptes, no hi ha problema. Però si és perquè l'altre no té organització i t'has d'adaptar a un senyor que no té organització és un rotllo, la veritat. O sigui que és millor dir "fitxo a les sis i mitja i punt".

(NATÀLIA, 33 anys, funcionària)

Pel que fa als inconvenients específicament assenyalats remarquem la valoració negativa que es fa de les jornades que comencen molt de matí per part d'algú que les ha experimentades. Aquestes jornades plantegen problemes de rendiment per aguantar

el ritme la resta de la jornada i se solen identificar amb un estat anímic de cansament i estris.

Por la mañana era agotador, era... Estaba deseando ya cambiar de horario y todo. Es que ya se me hacía una montaña (...). Aunque *pliegues* a las diez de la noche pero no vas con aquel agotamiento que..., en la mañana... Nada que por la mañana es criminal, al menos yo, pienso que para la mujer, hay quien le gusta porque le gusta tener la tarde libre, pero yo es que a la tarde yo no hacía... Llegaba corriendo, hacer la comida, comíamos y ya me sentaba en el sillón y no había manera de moverme.
(MARIA, 41 anys, conserge)

5.2.3. Localització del treball i temps de desplaçament

Segons els resultats de l'Enquesta, la major part de les dones treballadores entrevistades s'han de desplaçar quotidianament al seu lloc de treball per desenvolupar la seva activitat professional. Només un 2,5% de les entrevistades ocupades no es desplaça per treballar, normalment perquè treballa al mateix lloc de residència o en un espai adjacent a aquest o perquè viu al lloc de treball.

Aquest temps de desplaçament o de transport per motiu de treball s'expressa en minuts diaris i correspon a la suma de tots els desplaçaments realitzats en un dia de treball qualsevol, siguin dos, quatre o més, entre el lloc de treball i el lloc de residència. Per un 18,5% de les entrevistades ocupades aquest desplaçament quotidià representa menys de mitja hora diària i hem de suposar que per tant treballen en la mateixa zona de residència. Al mateix temps, aproximadament la meitat de les treballadores entrevistades inverteixen entre 30 i 60 minuts diaris en els desplaçaments al treball i un terç hi dedica més d'una hora diària. Aquestes darreres dades ens permeten suposar que gairebé dos terços de les dones que treballen ho fan en altres punts de la ciutat, allunyats de l'àmbit de residència o en altres punts de l'àrea metropolitana de Barcelona. Del conjunt dels temps de desplaçament al treball en resulta una mitjana de 37 minuts diaris.

Si observem els temps de desplaçament al treball en funció dels diferents **grups d'edat** veiem que en general es donen les

mateixes pautes que pel conjunt, amb una majoria de treballadores que dediquen entre mitja hora i una hora diària als desplaçaments al treball (vegeu taula 5.2.9. a l'annex 5). La tendència més clara és la reducció d'aquest temps de desplaçament a mida que creix l'edat de l'entrevistada, de manera que la major proporció de dones que es desplacen menys de mitja hora diària correspon a les de més de 45 anys, mentre que la major proporció de les que es desplacen més d'una hora diària correspon a les menors de 35 anys. Aquesta tendència es corrobora clarament si observem els temps mitjans de desplaçament per franges d'edat, ja que les menors de 35 anys són les úniques que presenten temps de desplaçament superiors a la mitjana del conjunt de dones: 42 minuts diaris per les que tenen entre 25 i 29 anys i 38 minuts per les que tenen de 30 a 34 anys.

Aquesta tendència ens fa pensar un cop més en els efectes d'un canvi de tipus generacional pel que fa al comportament de les dones envers el treball. Hem vist anteriorment que també eren les dones més joves les que tenien una major presència en el treball professional i les que hi dedicaven més temps, podem pensar doncs que aquesta major disponibilitat pel treball es manifesta també en una major disposició per acceptar temps de desplaçament al treball més llargs. No podem oblidar el context de crisi i d'atur enmig del qual aquestes generacions més joves s'han hagut d'incorporar al mercat de treball i que a vegades impliquen acceptar ofertes desavantatjoses també en l'aspecte de la localització del treball, davant la manca d'alternatives o per voluntat de millorar altres condicions de treball. També podem pensar en els efectes diferenciats de la càrrega de treball reproductiu segons les edats, així com en la manera de repartir-la en el si de la llar o d'assumir-la com a limitació pel desenvolupament de l'activitat professional.

Finalment també cal tenir en compte que en col·lectius determinats, com per exemple en el cas de les persones que treballen en l'administració pública o altres, l'experiència laboral passa sovint per un itinerari de destinacions afavorit per l'antiguitat, segons el qual les persones més grans tenen, en principi, més oportunitat de triar de treballar en un lloc pròxim al domicili perquè solen ser més antics en el lloc de treball que els

seus o les seves col·legues més joves.

Al comparar el temps de desplaçament al treball amb les característiques de l'ocupació hem seleccionat el **tipus de jornada**, per ser un dels aspectes que més relació hi tenen, ja que segons quin sigui el tipus de jornada, el temps de desplaçament serà major o menor d'acord amb el nombre de viatges diaris a realitzar (vegeu taula 5.2.10. a l'annex 5). Tal com seria lògic suposar, les dones que realitzen jornades intensives o continuades disfruten de temps de desplaçament lleugerament menors que les que treballen amb jornades partides o fraccionades les quals, amb 39 minuts diaris de mitjana, són les úniques que presenten un temps de desplaçament al treball superior a la mitjana del conjunt.

D'altra banda els horaris de tipus desestandaritzat es caracteritzen per una major presència relativa dels temps de desplaçament molt curts, per sota de la mitja hora diària. Entre les raons que contribueixen a explicar aquest fet hem de citar el cas de les persones que treballen a casa i que per tant no es desplacen, aquestes tenen més probabilitat de ser treballadores autònomes, les quals, com s'ha vist, tendeixen a tenir jornades de treball més llargues i irregulars que la resta. Un altre cas seria el de les anomenades ocupacions "de proximitat", relacionades amb el treball precari, irregular, a hores... per realitzar tasques relacionades amb la subcontractació del treball domèstic o el treball de cura de les persones i que tendeixen a realitzar-se en l'entorn més immediat, pròxim al lloc de residència o en el mateix barri.

Un altre aspecte que té relació amb el temps de transport és el del mitjà de transport utilitzat. En el cas de les dones ocupades entrevistades la utilització del transport públic urbà, metro o autobús, per anar i venir del treball és majoritari, ja que l'utilitzen regularment el 44,5% de les entrevistades ocupades. Un 27% es desplacen amb transport privat, majoritàriament cotxe, mentre que aproximadament un 20% es desplacen a peu. Amb percentatges per sota del 5% trobem les que no utilitzen cap medi de transport en concret perquè no es desplacen per treballar, i les que utilitzen

altres medis de transport públic com ara el tren o el taxi.

La localització del lloc de treball i, lligat a aquesta i a la xarxa de transport que la serveix, el temps de transport al treball són alguns dels factors que més incideixen en la qualitat de vida dels habitants de la ciutat. Les tendències indiquen que cada cop és més freqüent que, per raons d'habitatge o de treball, els habitants de les grans ciutats cobreixin quotidianament distàncies cada cop més allunyades, eixamplant el nombre de desplaçaments pendulars³⁵, i que per tant cada cop es consumeixi o es malversi -segons com es miri- més temps en aquests desplaçaments.

Les opinions expressades a les entrevistes en profunditat també insisteixen en aquesta qüestió. És per això que en general, però sobretot per part d'un col·lectiu com el que estem estudiant, especialment sobrecarregat i mancat de temps i amb necessitat de compatibilitzar responsabilitats de diversos àmbits, es valora com quelcom molt positiu minimitzar la distància entre residència i treball. Aquesta proximitat física afavoreix, per exemple, la realització del treball domèstic, ja que allibera part del temps que s'hauria de dedicar al transport quotidià i alhora permet aprofitar retallons de temps que d'altra manera es perderien, facilitant al mateix temps l'organització d'estratègies que només són possibles en aquest marc.

Ara sí, considero que tenir la feina aprop de casa és molt important, et dóna una certa qualitat de vida.
(PAULA, 40 anys, administrativa)

Penso que és molt important la proximitat del lloc de treball al lloc on vius i és important per moltes coses, perquè aleshores estàs molt més arrelat a un barri, és clar jo els problemes del barri de Sants els visc com a veïna i com a professional i personalment per mi és molt més positiu (...) Un dels factors que moltes vegades et frena davant de segons quines propostes és que és clar ara estic molt bé en aquest sentit. Pensar en anar a treballar a qualsevol lloc meravellós de Barcelona si suposa que t'has de traslladar...
(ALÍCIA, 37 anys, mestra)

Aquesta circumstància ofereix molts avantatges. Entre altres

³⁵ Nom que s'acostuma a donar als desplaçaments diaris entre el lloc de residència i el lloc de treball. Una explicació més detallada del concepte es pot trobar a Johnson (1974), pp.198.

permet, per exemple, desplaçar-se a peu i no haver de dependre de les limitacions del transport col·lectiu, amb la incidència que això té sobre els processos d'autogovern del temps. Això no sempre és possible, però fins i tot quan no ho és es planteja com una situació ideal a aconseguir.

És una meravella. Guanyo molt de temps, estic molt més tranquil·la, vull dir... Ja psicològicament ja t'aixequés d'una altra manera perquè, bé, depèn de tu que arribis a temps o no. Vull dir, quan agafes un transport no depèn de tu només, depèn de moltes coses, de molts factors. Llavors, ara, clar, jo ho noto molt, vull dir, amb la meva tranquil·litat, el caràcter i tot és que m'ha canviat.

(NATÀLIA, 33 anys, funcionària)

Sempre he buscat que la meva vivenda estigui aprop de la feina, encara hagi canviat de feina sempre he intentat que pugui anar caminant i no tenir d'estar pensant si he d'agafar el metro o l'autobús o...

(PURA, 34 anys, treballadora de transports)

5.2.4. Motivacions per treballar i per no fer-ho

Malauradament per analitzar les motivacions que tenen les dones barcelonines de 25 a 50 anys per treballar o per no fer-ho només disposem de les dades de l'explotació de la base de dades de l'Enquesta. Aquesta és una de les escasses qüestions que es van incorporar com a novetat en la segona fase de la recerca i que per tant no va ser recollida en les entrevistes en profunditat. Seria un d'aquells exemples, que mencionàvem al capítol 2, de qüestions que haguéssim incorporat si les entrevistes en profunditat s'haguessin fet després de l'Enquesta, enlloc d'haver-les fet abans, com va ser el cas. Així doncs totes les dades que s'ofereixen a continuació provenen exclusivament de l'explotació de l'Enquesta.

5.2.4.1. Les motivacions de les ocupades

D'entre les diverses motivacions per treballar que expressen les dones ocupades destaca, amb molta diferència respecte la resta, la de la necessitat econòmica, que és subscripta per un 60% de les entrevistades ocupades (vegeu gràfic 5.2.5. a l'annex 5). Altres motivacions com la realització professional, amb un 18,2%, o la

independència, amb un 16,5% de les respostes, també són tingudes en compte encara que de manera molt més secundària. La resta de motivacions plantejades com ara la possibilitat de tenir una pensió de jubilació o el contacte amb la gent obtenen uns nivells de resposta molt minoritaris, per sota del 3%.

Si analitzem aquestes motivacions per treballar en relació amb l'edat no s'observen comportaments gaire diferenciats, tret d'una major tendència a expressar la independència com a motivació principal per treballar entre les dones més joves. Quelcom semblant passa amb la realització professional com a motivació entre les dones de 30 a 39 anys, mentre que la necessitat econòmica segueix essent la principal motivació a qualsevol edat.

Pel que fa al creuament amb el tipus de llar tampoc presenta diferències significatives. S'observa una major incidència relativa de la necessitat econòmica com a motivació per treballar en les dones que viuen soles o en llars monoparentals. Paral·lelament la independència i la realització professional són més presents com a motivació entre les dones que viuen amb parella sense filles o fills.

Per complementar el que s'ha comentat fins ara respecte a les motivacions per treballar ens hem interessat també per les raons que han motivat la interrupció del treball de les dones ocupades, en el cas que aquestes interrupcions s'hagin produït. Val a dir que només s'han tingut en compte les interrupcions de durada superior a un any, per tant altres interrupcions més breus, com per exemple les que es produeixen amb motiu de la maternitat, no s'han comptabilitzat aquí. És interessant assenyalar l'elevat percentatge, un 80,5%, de dones ocupades que mai han interromput la seva activitat professional per més d'un any. D'entre les que sí ho han fet, la principal motivació ha estat el naixement de la primera criatura, motivació que va ser expressada per un 34,5% de les afectades. A més distància trobem com a altres motivacions per interrompre el treball l'acomiadament o la finalització del contracte, amb un 17,7% els casos, i amb percentatges inferiors el naixement d'altres filles o fills o el matrimoni. Altres motivacions citades encara amb menys freqüència han estat els estudis, la

salut, l'haver de tenir cura d'algun parent gran o malalt o els canvis de domicili.

5.2.4.2. Experiència de treball i motivacions de les no ocupades

A l'alt nivell d'ocupació detectat per aquest col·lectiu de dones cal afegir l'experiència de les no ocupades, que en més d'un 90% dels casos han tingut algun tipus d'experiència laboral prèvia sobre la qual poden opinar. El reduït percentatge de dones que no han treballat mai engloba tant aquelles que encara no s'han incorporat al mercat laboral per la seva joventut, com aquelles que no ho han fet per qualsevol altra raó.

Pel que fa a les que han treballat amb anterioritat més de la meitat van deixar de treballar no pas per pròpia voluntat, sinó perquè van quedar-se sense feina per diferents motius. La resta van decidir deixar la feina en un determinat moment per motius personals diversos, entre els que destaquen el naixement de la primera criatura o el matrimoni. Altres motius expressats amb menor freqüència són la salut, el naixement d'altres criatures, el treball de cura o els estudis. És interessant observar que l'exposició de motius per deixar de treballar de les no ocupades, coincideix força amb els motius pels quals les dones ocupades han interromput la seva activitat durant més d'un any, en el cas que ho hagin fet. Això ens fa pensar que les primeres probablement s'haguessin reincorporat al món laboral si haguessin tingut oportunitats per fer-ho.

És per això que també ens ha interessat explorar quin és l'interès real d'aquestes dones no ocupades per treballar professionalment. Un 85% manifesta que li agradaria treballar, percentatge molt superior al de les que es declaren aturades i que inclou a moltes de les que s'autoclassifiquen com a mestresses de casa, mentre que únicament un 15% de les dones no ocupades responen que no els agradaria treballar. Tanmateix quan es demana si a més de desitjar treballar s'ha buscat feina el panorama canvia, ja que poc més de la

meitat de les no ocupades cerca treball de forma efectiva i un 11,5% el busca però amb certes restriccions relacionades amb la resta d'activitats quotidianes, mentre que un 33% de fet no en cerca.

Finalment quan es tracta de valorar quins aspectes tindrien en compte a l' hora d'acceptar un treball, apareix com a prioritària la possibilitat de combinar-lo amb la vida personal o familiar. En una segona posició també se citen la remuneració i l'estabilitat i amb menor insistència la realització personal, l'horari i la proximitat del lloc de treball al domicili.

El temps de treball al centre de la vida

Una de les idees més clares que s'extrauen d'aquesta anàlisi sobre el temps de treball productiu o professional és que aquest és un temps que, tot i ser central en la vida de les dones treballadores, poques vegades està en les seves mans decidir-lo o gestionar-lo, és a dir autogovernar-lo. Aquest temps de treball sol organitzar-se més aviat en funció de les necessitats de l'empresa o l'administració per la qual es treballa, que no pas en funció de les necessitats personals de les dones treballadores. Així veiem com malgrat que la majoria desitjarien treballar amb horari intensiu, en la pràctica només el disfruten la meitat de les ocupades entrevistades, mentre que moltes es veuen obligades a treballar amb horari partit encara que només un 10% desitgin fer-ho.

Les hores d'entrada al treball són molt homogènies, el 80% es produeixen abans de dos quarts de deu, mentre que les de sortida són menys concentrades. En ambdós casos queda confirmada la incompatibilitat dels horaris de treball amb l'accés als serveis bàsics de la ciutat. El treball a temps complet és clarament predominant entre les entrevistades, per això la majoria treballen més de 30 hores setmanals i la meitat més de 40. A aquest temps de treball cal afegir-hi el temps de desplaçament al treball, que suposa quotidianament una mitjana de 37 minuts diaris pel conjunt dels trajectes.

La satisfacció respecte al propi horari de treball és més gran entre les dones que treballen amb horaris intensius o flexibles, així com entre les que treballen menys de 40 hores setmanals, confirmant els forts desitjos d'autogovern del temps, abans assenyalats. La motivació econòmica per treballar és la principal, seguida de la realització professional i la independència.

És destacable l'elevat percentatge de dones no ocupades que tenen algun tipus d'experiència laboral, un 90%, la major part de les quals desitjaria poder tornar a treballar. Entre els motius que ho impedeixen semblen destacar els que tenen la seva arrel en qüestions familiars o domèstiques i que s'afegeixen als motius estrictament econòmics derivats de les restriccions del mercat de treball.